

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА
ГРІНЧЕНКА

Факультет суспільно-гуманітарних наук

Кафедра всесвітньої історії

Кваліфікаційна робота

На тему

**«Соціально-економічний розвиток Італії та Іспанії в умовах політичної
диктатури Б. Муссоліні та Ф. Франко: порівняльний аналіз»**

Спеціальність: 032 «Історія та археологія»

Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

Виконала: Каплун Віталіна Валеріївна,

студентка групи ІСТб-2-21-4.0д

Науковий керівник: Салата Оксана Олексіївна,

доктор історичних наук, професор

Роботу захищено «___» _____ 20__р.

Оцінка _____

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
Розділ 1. Історіографія та джерельна база дослідження.....	9
1.1 Огляд історіографії та джерельної бази.....	9
Marinkov, M. <i>Conquering the Debt Mountain: Financial Repression and Italian Debt in the Interwar Period</i> . Стаття написана європейською економісткою, в якій описано всі методи до яких вдавалась італійська влада протягом 1922-1929 років. Беніто Муссоліні вдавався до різних методів: примусові позики, кредитування, валютний контроль та багато інших, проте через це серед інвесторів зросла недовіра до влади, а багато підприємців намагалися давати опір, який влада придушувала.....	9
Mussolini, B. <i>Discorso al Consiglio nazionale delle Corporazioni, 14 novembre 1933 Per lo Stato Corporativo di Benito Mussolini</i> . Промова проголошена перед Національною радою корпорацій в якій Муссоліні наголошував, що держава повинна мати повний контроль над економічною галуззю. Кожен працівник та роботодавець, які об'єднані в цілісну корпоративну державу зможуть забезпечити національну єдність. Саме ця промова означала, що влада переходить до радикальних методів врегулювання економічних відносин в державі, де всім керує фашистська влада.....	10
Mussolini, B. <i>Speech in Rome, December 2, 1935: To the Women of Italy</i> . У цій промові Муссоліні звернувся в першу чергу до матерів для того аби вони підтримали національні ідеї, зокрема війну в Ефіопії. Він звертався до матерів, жінок та дівчат в першу чергу як до берегинь домашнього вогнища. Закликав їх продовжувати сприяти зростанню італійського населення. Саме завдяки цій промові розуміємо – роль італійських жінок бути матерями, дружинами, а не кимось іншим.....	10
Franco, F. <i>Discurso en el acto de clausura de las Jornadas Técnicas Sociales pronunciado en Madrid, el 18 de julio de 1960</i> . На цій церемонії Франсіско Франко показав як еволюціонувала диктаторська влада з часів її встановлення. Саме через соціальні перетворення та технічних прогрес влада намагалась «добитися» всесвітнього визнання, що з перемінним успіхом їй вдавалось. В своєму виступі диктатор наголошує наскільки важливим є соціальний фактор в тогочасній політиці та акцентує увагу на тому, що Іспанія стала «соціальною державою» та робить все для покращення життя іспанців.....	11
Узагальнюючи всі наведені мною джерела можна зазначити, що всі підібрані праці цілком розкривають соціально-економічне становище Італії та Іспанії протягом диктаторських режимів. Кожне джерело проаналізоване та виділене основне, яке і увійшло до роботи.....	11
1.2 Методологічне підґрунтя.....	11
Розділ 2. Економічний розвиток Італії та Іспанії умовах становлення диктатури.....	13
2.1. Трансформація економіки відповідно «Доктрини фашизму».....	13
Marinkov, M. <i>Conquering the Debt Mountain: Financial Repression and Italian Debt in the Interwar Period</i> . [Електронний ресурс]. — Режим доступу:	

https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781513511795/ch005.xml (дата звернення 12.03.2025). -	
c.183.....	13
Mussolini, B. <i>Speech at the Augusteo in Rome, November 7, 1921 The Fascist Program By Benito Mussolini</i> [Електронний ресурс]. — Режим доступу:	
https://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/speech-at-augusteo-in-rome-november-7.html (дата звернення 30.04.2025).....	14
Marinkov, M. <i>Conquering the Debt Mountain: Financial Repression and Italian Debt in the Interwar Period.</i> [Електронний ресурс]. — Режим доступу:	
https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781513511795/ch005.xml (дата звернення 12.03.2025).-	
c.187.....	15
Marinkov, M. <i>Conquering the Debt Mountain: Financial Repression and Italian Debt in the Interwar Period.</i> [Електронний ресурс]. — Режим доступу:	
https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781513511795/ch005.xml (дата звернення 12.03.2025).....	17
2.2. Дирижи́зм та автаркія: економічні моделі Муссоліні та Франко.....	28
2.3. Спроби модернізації сільського господарства Італії та Іспанії.....	33
Розділ 3. Соціальні проблеми Іспанії та Італії.....	43
3.1. Формування соціальної бази фашизму та франкізму.....	43
Mauri Medrano, M. <i>Frente de juventudes y escuela: la construcción del imaginario social de la juventud durante el franquismo (1940-1960)</i> // <i>Historia de la Educación.</i> – 2016. – № 35. – С. 321–334. – DOI:	
10.14201/hedu201635321334.....	46
Mauri Medrano, M. <i>Frente de juventudes y escuela: la construcción del imaginario social de la juventud durante el franquismo (1940-1960)</i> // <i>Historia de la Educación.</i> – 2016. – № 35. – С. 321–334. – DOI:	
10.14201/hedu201635321334.....	47
3.2 Корпоративізм в Італії та і економічна автаркія в Іспанії.....	51
Mussolini, B. <i>Discorso al Consiglio nazionale delle Corporazioni, 14 novembre 1933 Per lo Stato Corporativo di Benito Mussolini</i> [Електронний ресурс]. — Режим доступу:	
https://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/discorso-al-consiglio-nazionale-delle.html (дата звернення 30.04.2025).....	51
Mussolini, B. <i>Discorso al Consiglio nazionale delle Corporazioni, 14 novembre 1933 Per lo Stato Corporativo di Benito Mussolini</i> [Електронний ресурс]. — Режим доступу:	
https://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/discorso-al-consiglio-nazionale-delle.html (дата звернення 30.04.2025).....	53
Висновок.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	67
5. Francisco Franco: <i>Caudillo de España</i> [Фільм] // IMDb [Електронний ресурс]. — Режим доступу:	
https://www.imdb.com/title/tt0137584/?ref_=kw_li_tt	67
6. Franco, F. <i>Discurso en el acto de clausura de las Jornadas Técnicas Sociales pronunciado en Madrid, el 18 de julio de 1960</i> [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.ersilias.com/discursos-de-francisco-franco-decada-1960/ (дата звернення 01.05.2025).....	67

7. Franco, F. *Discurso en la inauguración del Centro de Formación Profesional Acelerada Núm.2, de Barcelona (Barcelona, 7 de mayo de 1960)* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ersilias.com/discursos-de-francisco-franco-decada-1960/> (дата звернення 01.05.2025) 67
15. Marinkov, M. *Conquering the Debt Mountain: Financial Repression and Italian Debt in the Interwar Period.* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781513511795/ch005.xml> (дата звернення 12.03.2025).....68
16. Mauri Medrano, M. *Frente de juventudes y escuela: la construcción del imaginario social de la juventud durante el franquismo (1940–1960) // Historia de la Educación.* – 2016. – № 35. – С. 321–334. – DOI: 10.14201/hedu201635321334..... 68
17. Mussolini, B. *Discurso al Consiglio nazionale delle Corporazioni, 14 novembre 1933 Per lo Stato Corporativo di Benito Mussolini* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/discorso-al-consiglio-nazionale-delle.html> (дата звернення 30.04.2025)..... 68
18. Mussolini, B. *Speech at the Augusteo in Rome, November 7, 1921 The Fascist Program By Benito Mussolini* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/speech-at-augusteo-in-rome-november-7.html> (дата звернення 30.04.2025)..... 69
19. Mussolini, B. *Speech in Rome, December 2, 1935: To the Women of Italy* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bibliotecafascista.blogspot.com/p/speeches.html> (дата звернення 16.03.2025)..... 69
20. Mussolini, B. *Speech in Rome, January 22, 1939 To the Victors of the Battle for Grain By Benito Mussolini* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/speech-at-argentina-theatre-in-rome.html> (дата звернення 17.03.2025)..... 69
21. Mussolini, B. *Speech in Rome, January 9, 1938: On the 8th National Competition of Grain* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bibliotecafascista.blogspot.com/p/speeches.html> (дата звернення 16.03.2025)..... 69
31. Маттесіні, Ф., Квінтєрі, Б. *Італія та Велика депресія: аналіз італійської економіки, 1929–1936.* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0014498397906720?via%3Dihub> (дата звернення 24.05.2025)..... 70

ВСТУП

Актуальність теми дослідження: Соціальна та економічна політики це завжди актуальна тема для дослідження, оскільки в різний час перетворення були складовою всіх політиків та їх урядів. Найперше, варто зауважити, що якби не було цих перетворень, то диктаторські режими навряд чи змогли довго протриматися при владі та створити тоталітарну систему, де всім керує лише одна людина. Соціальні перетворення в Італії, торкалися всіх верств населення, оскільки саме прості люди були підтримкою режиму Беніто Муссоліні. Економічні перетворення були однією з головних необхідностей, оскільки країна була в боргах. Соціальні та економічні перетворення в Іспанії були ж в досить складному процесі, оскільки спочатку країна знаходилась в Громадянській війні, а згодом і в майже тотальній блокаді, проте, перетворення все одно були застосовані щодо всього населення.

Режим Муссоліні був сповнений різних реформ: від банківської системи до «Битви за зерно». Аналіз проблеми цих перетворень, їх суті та наслідків, може показати слабкі та сильні сторони фашистського режиму. Також варто зауважити, що таким чином ми звертаємо увагу на проблематику функціонування тоталітарних режимів, їх способи існування, приходу до влади, зосередження цієї влади у одних руках. Дослідження ініціатив запропонованих диктаторським режимом Муссоліні, дозволить детально проаналізувати успіх та ефективність цих програм, їх наслідки, реакцію суспільства, зокрема на аграрні реформи, оскільки Італія була аграрною країною. Як диктаторський режим міг змінювати країну та створювати щось нове в умовах того часу. Оскільки Італія була країною-боржником, то варто звернути увагу саме на

економічні перетворення, адже першочерговим завданням Муссоліні було, позбутися цього статусу. Саме економічні реформи «підтягують» за собою соціальні, оскільки неможливо здійснювати перші без змін і в другому секторі. Також варто оцінити економічні перетворення під час Великої депресії, оскільки ця криза буда глобальною та охопила всі країни світу без винятків. У соціальних перетвореннях панувала пропаганда. Режим Муссоліні потребував постійної підтримки саме тому необхідно було постійно нагадувати суспільству заради чого вони всі мають працювати та жити. В цей самий час згадується і роль жінок у суспільстві їх ставлення до політичної ситуації та ролі в інших сферах, модернізація сільського господарства, робітничі рухи – це все головна складова суспільного життя Італії під час диктатури Беніто Муссоліні. У контексті сучасної історії необхідно розуміти та вивчати впливи різних факторів на різні сфери життя суспільства. Кожна владна структура привносить свої зміни у ту чи іншу систему та розвиває країну своїм шляхом та методами, саме тому необхідно вивчати та аналізувати вивчене, для того аби мати можливість застосовувати свої знання в майбутньому.

Режим Франко не відставав у реформах від свого «колеги». Роки Громадянської війни були сповнені різних спроб привернути увагу населення до своєї політики різними реформами, які були запроваджені урядом Другої республіки. Варто зауважити, що головною підтримкою Франко було саме сільське населення, яке прагнуло мати рівні умови праці. Проте, політика Франко також не була достатньо позитивною для селян, оскільки підприємці все ж мали більше прав та були захищені законодавством. Формування соціальної бази відбувалось на основі постійного нагадування про те, що як громадяни, молодь повинна бути готовою до того, що колись потрібно буде віддати життя за країну. Все супроводжувалось постійними гаслами та вигуками. Роль жінок іспанським урядом не зменшувалась, оскільки дівчата були активними учасницями різних вишколів.

Порівняння диктатури в обох країнах надасть можливість зрозуміти суть кожної політичної течії, мотивацію Муссоліні та Франко щодо перетворень у економіці та соціальній політиці. Знайти вразливі місця їх політики та проаналізувати основну мету цих перетворень. Кожен із диктаторів мав власне бачення, щодо певних процесів, проте, обидва мали багато спільних та відмінних рис, які характеризують диктатуру як загальне явище.

Мета: Розкрити соціально-економічний розвиток Італії та Іспанії з моменту встановлення тоталітарних режимів Франсіско Франко та Беніто Муссоліні.

Завдання: з'ясувати стан наукової розробки проблеми;

- охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- окреслити комплекс ключових завдань і проблем соціально-економічного розвитку Італії та Іспанії, що постали перед керівництвом країн у зазначений період;
- охарактеризувати причини виникнення проблеми і підходи до їх усунення;
- здійснити порівняльний аналіз економічної політики урядів Італії та Іспанії у контексті вирішення завдання національної консолідації країн;
- охарактеризувати ключові реформи у соціальній та економічній сферах, спрямовані на формування спільної національної ідеї;
- оцінити ефективність державної соціальної та економічної політики в Італії та Іспанії у зазначений період.

Об'єкт: Соціально-економічний розвиток Італії та Іспанії.

Предмет: Наслідки соціальних та економічних перетворень.

Хронологічні межі: 1922-1960 р.р. охоплюють період диктатури Беніто Муссоліні в Італії та Франсіско Франко в Іспанії до «іспанського економічного дива»

Територіальні межі: країни Іспанська держава (1936-1960 р.р) та Королівство Італія (1922-1943 р.р) в період правління диктаторських режимів.

Методи дослідження: загальнонаукові принципи аналізу та синтезу, метод критичного аналізу джерел, метод порівняння, метод компаративістики. Порівняння методів соціальних та економічних перетворень. Порівняння методів поширення фашистських та франкістських наративів.

Наукова новизна дослідження: У роботі було використано комплексний аналіз соціально-економічних моделей Італії та Іспанії часів диктатур Беніто Муссоліні та Франсіско Франко, завдяки якому можна оцінити вплив ідеологічних течій на вищезазначені аспекти. Новизна полягає у поєднанні декількох методів дослідження завдяки яким можна визначити спільні та відмінні риси у політиці двох диктаторів.

Практичне значення дослідження: дослідження може бути використане у навчальному процесі з історії, оскільки розкриває вплив авторитарних режимів на соціально-економічні процеси. Дослідження сприяє формуванню критичного мислення та може бути використане для проведення дискусій.

Структура роботи зумовлена її темою, метою та поставленими завданнями. У першому розділі опис та аналіз праць які були використані під час виконання дослідження. У другому розділі проводиться аналіз перших економічних та соціальних перетворень урядами Франсіско Франко (в умовах Громадянської війни 1936-1939 р.р) та Беніто Муссоліні. Порівняння методів за якими відбувались ці перетворення, визначення спільного та відмінного. У третьому розділі проводиться порівняння створення соціальної бази фашизму та франкізму, економічного та соціального становища громадян Іспанії та Італії. Порівняння та визначення спільного та відмінного. Висновок – розширений аналіз політики диктаторів та їх порівняння. Визначення позитивного та негативного впливу реформ.

Розділ 1. Історіографія та джерельна база дослідження

1.1 Огляд історіографії та джерельної бази

Соціально-економічні перетворення в період диктатур Беніто Муссоліні та Франсіско Франко є одними із головних деталей які варто досліджувати оскільки вони мають багато спільного та відмінного. Кожен із диктаторів прагнув стабілізувати ситуацію у своїй країні за рахунок різних заходів. У кожного з них були різні методи, оскільки Франко та Муссоліні мали різне політичне становище, людські ресурси та мотиви, проте, схожого теж багато. Кожна деталь є важливою у цьому дослідженні, тож необхідно було підібрати такі праці в яких все було б досить детально описано та можна було б все проаналізувати.

Marinkov, M. *Conquering the Debt Mountain: Financial Repression and Italian Debt in the Interwar Period*. Стаття написана європейською економісткою, в якій описано всі методи до яких вдавалась італійська влада протягом 1922-1929 років. Беніто Муссоліні вдавався до різних методів: примусові позики, кредитування, валютний контроль та багато інших, проте через це серед інвесторів зростає недовіра до влади, а багато підприємців намагалися давати опір, який влада придушувала.

Perri, Fabrizio. *The Great Depression in Italy: Trade Restrictions and Real Wage Rigidities*. У цій праці автор проводить дослідження стосовно причин глибокої економічної кризи в Італії, зокрема можна виділити торговельні мита введені диктаторським режимом та заробітна плата. Завдяки цій роботі можна проаналізувати реальну ситуацію в країні в період найбільшої світової кризи.

Муссоліні, Б. *Моє життя/ пер. з італ. та передм. В. Б. Чайковського*. Це автобіографія написана самим диктатором в якій викладено події від дитинства дуче до 1928 року. Зокрема, описано період вигнання, роки навчання, втрату батьків та формування політичних поглядів. Варто зазначити, що сама книга є

досить потужним джерелом для вивчення біографії Муссоліні, яка написана від першої особи. На мою думку все ж варто об'єктивно ставитися до праці, оскільки в ній не подаються злочини, які вчиняв диктатор та вся структура його майбутньої системи.

Морадіельос Е. Франко. *Анатомія диктатора* / пер. з ісп. О. Ковальнової. Книга іспанського історика, яка має на меті показати Франсіско Франко, як людину, диктатора та керівника Іспанії. Франсіско Франко прожив досить довге життя і був лідером Іспанії понад 40 років. Йому вдалося пройти шлях від звичайного військового до людини котра змогла зосередити владу у свої роках та протримати її так довго. Загалом книга написана, як аналіз ключових подій життя та політики Франко.

Borja Martín Julián. *La economía en el franquismo*. У цій книзі проведено аналіз основних економічних перетворень в Іспанії в період правління Франсіско Франко. Зокрема зосереджено на періоді 1940-1950-х років до «Іспанського економічного дива». Саме в цей період стається лібералізація економіки та відбуваються основні економічні перетворення, які стануть основою нової економіки країни.

Mussolini, B. *Discorso al Consiglio nazionale delle Corporazioni, 14 novembre 1933 Per lo Stato Corporativo di Benito Mussolini*. Промова проголошена перед Національною радою корпорацій в якій Муссоліні наголошував, що держава повинна мати повний контроль над економічною галуззю. Кожен працівник та роботодавець, які об'єднані в цілісну корпоративну державу зможуть забезпечити національну єдність. Саме ця промова означала, що влада переходить до радикальних методів врегулювання економічних відносин в державі, де всім керує фашистська влада.

Mussolini, B. *Speech in Rome, December 2, 1935: To the Women of Italy*. У цій промові Муссоліні звернувся в першу чергу до матерів для того аби вони

підтримали національні ідеї, зокрема війну в Ефіопії. Він звертався до матерів, жінок та дівчат в першу чергу як до берегинь домашнього вогнища. Закликав їх продовжувати сприяти зростанню італійського населення. Саме завдяки цій промові розуміємо – роль італійських жінок бути матерями, дружинами, а не кимось іншим.

Franco, F. *Discurso en el acto de clausura de las Jornadas Técnicas Sociales pronunciado en Madrid, el 18 de julio de 1960*. На цій церемонії Франсіско Франко показав як еволюціонувала диктаторська влада з часів її встановлення. Саме через соціальні перетворення та технічних прогрес влада намагалась «добитися» всесвітнього визнання, що з перемінним успіхом їй вдавалося. В своєму виступі диктатор наголошує наскільки важливим є соціальний фактор в тогочасній політиці та акцентує увагу на тому, що Іспанія стала «соціальною державою» та робить все для покращення життя іспанців.

Узагальнюючи всі наведені мною джерела можна зазначити, що всі підібрані праці цілком розкривають соціально-економічне становище Італії та Іспанії протягом диктаторських режимів. Кожне джерело проаналізоване та виділене основне, яке і увійшло до роботи.

1.2 Методологічне підґрунтя

В основі методологічної бази дослідження – загальнонаукові принципи аналізу та синтезу, метод критичного аналізу джерел, метод порівняння, метод компаративістики.

1. Принципи аналізу та синтезу було використано при прочитанні відповідних джерел та літератури, для визначення головного, спільного та відмінного в політиці Муссоліні та Франко.
2. Метод критичного аналізу джерел було використано для оцінки достовірності фактів, які були вказані в літературі та джерелах. Завдяки

цьому методу можна було оцінити авторитетність джерел, а також об'єктивно сформулювати основні маркери роботи.

3. Застосування методу компаративістики дало змогу проаналізувати політику двох диктаторів у порівняльному контексті. За допомогою цього методу було заставлено: економічний дирижізм обох диктаторів; економічні моделі обох країн; соціальне становище громадян Іспанії та Італії; результати економічних та соціальних перетворень у хронологічних межах роботи.

Всі методи, що були застосовані дали змогу об'єктивно оцінити соціально-економічні перетворення, які впроваджували Беніто Муссоліні та Франсіско Франко. Дослідити які наслідки були у цих перетвореннях, статус населення та рівень його життя, якими були ролі різних соціальних станів. Завдяки цим методам мета та завдання дослідження були розкриті.

Розділ 2. Економічний розвиток Італії та Іспанії умовах становлення диктатури.

2.1. Трансформація економіки відповідно «Доктрини фашизму».

Італія після Першої світової війни опинилась «переможеною серед переможених». Це сильно вплинуло не лише на її політичне становище, а й на економічне також. Країна опинилась у складному фінансовому положенні, яке аж ніяк не можна було залишати без уваги, оскільки Італія була зобов'язана виплачувати свої міжнародні борги, які складали 180 відсотків від ВВП у 1921 році. Проте, складною була не лише ситуація в зовнішній економіці, а й у внутрішній. Саме тому фінансова складова була першочерговим завданням для уряду післявоєнної країни. Всі фінансові проблеми випали на період диктатури Беніто Муссоліні та його уряду.

Найпершою проблемою в італійській економіці було знецінення національної валюти – ліри. Вартість ліри в перерахунку на фунт впала на 270 відсотків через відсутність поточного рахунку та спекулятивність капіталу. Саме тому необхідно було знизити цей відсоток та стабілізувати валюту на відносно низький рівень. Через це було впроваджено нову квотну систему, яка мала назву «Quota Novanta». Цю квоту було введено, оскільки після падіння французького франка, на італійську ліру було спричинено тиск і необхідно було відстоювати валюту. Муссоліні вважав, що ліра має бути скинута на «квота 90» у співвідношенні із англійським фунтом стерлінгом. «Ліра, яка є знаком нашої економіки, символом наших тривалих жертв, нашої важкої праці, зазнавши найвищої поразки, буде захищена, будь-якою ціною»¹. Саме такий метод врегулювання ліри був одним із найкращих моментів для змін в економічному

¹ Marinkov, M. Conquering the Debt Mountain: Financial Repression and Italian Debt in the Interwar Period. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781513511795/ch005.xml> (дата звернення 12.03.2025). - с.183

секторі. Головна вигода полягала у тому, що було знижено вартість запозичень, престижі та політичному виграші. Наступним кроком для стабілізації економіки стала спроба змінити податкове законодавство, але згодом уряд вирішив просто скоротити видатки. Це призвело до скорочення дефіциту. Населення потерпало від таких змін. Наприклад: соціальні програми уряд скасував, також було скорочено заробітну плату, адже було створено профспілки. Внаслідок цього між 1921 та 1929 роками заробітна плата впала на 20 відсотків. Податки було підвищено. Проте, у 1925 році було скасовано податок на доходи та житло. Цей податок з'явився під час Першої світової війни. Загалом у 1925 році податкову систему було спрощено до декількох ставок, що зменшило тиск на економічну систему. З 1922 до 1925 року було впроваджено політику приватизації. В цей період було приватизовано державну монополію на сірники, страхування життя, а державні телефонні мережі було продано підприємцям. «В економіці ми відкрито антисоціалістичні. Я не шкодую, що був соціалістом. Я порвав усі зв'язки з минулим; у мене немає ностальгії. Йдеться не про вступ до соціалізму, а про вихід з нього. В економічних питаннях ми ліберали, бо вважаємо, що національну економіку не можна довіряти колективним та бюрократичним органам. Після російського експерименту ми бачили достатньо. Однак я б повернув залізничі та телеграфні станції приватним компаніям, бо нинішня система жахлива та вразлива в усіх своїх аспектах.»² В той самий час було прийнято фіскальну політику в підтримку «*quota novanta*». Найважливішою складовою фашистського руху були робітники середнього класу, які постраждали під час економічної кризи. Промисловці були невдоволені новою квотою (особливо в секторах експорту),

² Mussolini, B. *Speech at the Augusteo in Rome, November 7, 1921 The Fascist Program By Benito Mussolini* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/speech-at-augusteo-in-rome-november-7.html> (дата звернення 30.04.2025)

проте, швидко були придушені великим скороченням зарплат. Така політика дозволяла контролювати всі сектори та забезпечувати економічну залежність громадян від місць роботи, адже якщо вони втрачали роботу, то залишались без грошового забезпечення. Також промисловим виробникам було надано можливість амортизувати виробництво. Перевага надавалась саме національним виробникам. Політика, яка була проведена, мала хороші наслідки – було зупинено зростання державного боргу.

Одним із найголовніших питань міжнародного та економічного секторів залишалась виплата військового боргу. Італія повинна була виплатити його двом країнам: Великій Британії та США. Водночас ці ж дві країни і були найбільшими кредиторами Італії. Для того аби вирішити це питання було створено політику «здорових грошей». Головним завданням було привернути увагу провідних країн до економічного успіху політики Беніто Муссоліні, в цьому йому допоміг Томас Ламонт, який походив із дому Морганів, які пізніше будуть надавати кредити італійській стороні. Муссоліні озвучував обіцянки про збалансований бюджет, низьку інфляцію, що мало би симпатизувати банкірам. Схожа політика була передбачена в програмі міністра фінансів Альберто де Стефано. В ній згадувалося, що необхідна стабільність валюти та збалансованість бюджету. Зовнішній борг був тісно пов'язаний із військовими репараціями. В одному зі своїх виступів Альберто де Стефано зазначав: «Вперше уряду Італії під час конференції в Лондоні вдалося пов'язати проблему німецьких репарацій з проблемою міжсоюзницької заборгованості. Тепер ці дві проблеми здаються все більш взаємозалежними. Очевидно, що Італія може полегшити тягар Німеччини лише в тій пропорції, в якій її тягар, у свій час, полегшують її кредитори»³. Через погашення військових боргів, здійснювався

³ Marinkov, M. Conquering the Debt Mountain: Financial Repression and Italian Debt in the Interwar Period. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781513511795/ch005.xml> (дата звернення 12.03.2025).- с.187

тиск на: бюджет Італії, суспільство, міжнародний баланс, внутрішнє виробництво, зовнішню торгівлю, обмінний курс. Саме тому було вкрай важливим розпочати роботу над полегшенням цього тиску. Через те, що Італія не могла погасити свій військовий борг Державний секретар США Френк Келлог, натякнув, що жодної фінансової допомоги від країни не варто очікувати. У жовтні 1925 року Беніто Муссоліні відправив до США нового міністра фінансів Джузеппе Вольпі, для того аби підписати нові договори щодо виплати військового боргу. Того ж 1925 року було підписано договір зі Сполученими Штатами Америки, а у 1926 із Великою Британією. Ці домовленості відкривали можливості для надходження нового іноземного капіталу, який зміцнив ліру. Варто зауважити, що спеціально для погашення військового боргу було створено фонд «Cassa Autonoma di Ammortamento dei Debiti di Guerra»⁴. Також варто звернути увагу, що погашення боргів переважно фінансувалося із репарацій виплачених Німеччиною. Ще одним кроком до встановлення потоку іноземного капіталу, стала позика від США за посередництва вже згаданої вище родини Морганів, а точніше «JP Morgan & Co». Її ще називають «позикою Моргана». Ця фінансова угода дала можливість отримати кредит на 100 мільйонів доларів, для того аби захистити вартість ліри. На жаль, такі заходи все одно не допомогли уникнути дефолту по військовим боргам. До 1931 року Італія виплатила лише 24 мільйони фунтів стерлінгів із 277 мільйонів для Великої Британії та до 1932 року 41 мільйон доларів із двох мільярдів для США. У 1934 році Італія була змушена голосити дефолт за військовими боргами.⁵

⁴ Там само

⁵ Italy's Growth and Decline, 1861-2011. CEIS Tor Vergata. RESEARCH PAPER SERIES Vol. 11, Issue 13, No. 293 – October 2013. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ceistorvergata.it/RePEc/rpaper/RP293.pdf> (дата звернення 17.03.2025)

Економіка Італії постійно зазнавала змін. Наприклад, у 1924-1925 роках було введено політику скорочення казначейських векселів. Наступним кроком було перетворення цих векселів на довгострокові казначейські зобов'язання, тривалість яких могла бути 7 та 9 років. У 1926 році було створено емісійний банк у формі якого було почато проведення політики дефляції. Така політика стала можливою і завдяки «позиці Моргана». Проте, згодом було введено політику репресій. Це було зроблено аби відшкодувати витрати та ще більше посилити контроль над економікою. Державний контроль над внутрішніми облігаціями сприяв випуску державних облігацій на досить вигідних умовах, в цей самий час контроль за розподілом кредитів сприяв надходженню коштів у пріоритетні сектори економіки.⁶

Отже, економічна політика Італії в добу фашизму, а точніше від початку правління Беніто Муссоліні зазнала значних змін. Було встановлено різні економічні контакти із США та Великою Британією, зменшено військовий борг хоча і довелося оголосити про його дефолт. Також відбулось суттєве зменшення внутрішнього боргу, який вдалося понизити саме завдяки різним змінам. Не всі рішення добре сприяли економічному сектору, проте до 1926 року ситуація в країні стала трішки кращою та стабільною.⁷

Громадянська війна в Іспанії стала однією із найкривавіших подій в історії країни. В цей період відбулось дуже багато подій, які в майбутньому вплинули на економічні та політичні процеси в країні. Країна була розділена на два табори, тож дії обох сторін мали різну структуру, бачення та мотиви. Також

⁶ Malanima, P., Zamagni, V. 150 years of the Italian economy, 1861–2010. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/232900160_150_years_of_the_Italian_economy_1861-2010 (дата звернення 27.02.2025)

⁷ Marinkov, M. Conquering the Debt Mountain: Financial Repression and Italian Debt in the Interwar Period. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781513511795/ch005.xml> (дата звернення 12.03.2025)

Іспанія була у дуже складному економічному та промисловому становищі. Велика депресія призвела до обвалу індексу фондового ринку, відбулось скорочення робочих місць, суперечки між містом та селом з приводу аграрної політики. Всі ці факти викликали суперечки серед громадян та політики з проводу режиму Республіки.⁸

Війна розділила країну на два табори. Кожна зі сторін мала власне бачення економічного та політичного розвитку країни. Влада Другої республіки на чолі якої був Мануель Асанья, мала власну економічну модель. Вона базувалася на принципах анархо-синдикалізму, що означало – сфера повинна бути залучена до профспілок. Схожу систему можна побачити у економічній політиці Беніто Муссоліні. Така політика призвела до народної революції, оскільки капіталістична система була перенавантажена і необхідно було вносити певні зміни для того аби її стабілізувати. Республіканська зона характеризувалась також і відсутністю політичної єдності, що вносило певні корективи в політику та реформи, оскільки було багато перепон для нормального існування зони Республіки, налагоджування економічних та промислових проблем. Як було сказано раніше – відсутність єдності призвела до конфліктів, через які неможливо було узгодити економічні перетворення, саме тому кожна автономна одиниця, яка знаходилась на території підвладній Республіці, мала власне бачення розвитку економіки. Так, до прикладу в Каталонії «Generalitat de Catalunya»⁹, 20 серпня 1936 року видав декрет, яким було скасовано податки єдиним податком. Також уряд Республіки був занепокоєний тим, що в Каталонії фінансова система була досить незалежною,

⁸ Ibárruri, D. (1936-1937) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [Speeches and articles on Spanish Revolution in her archive](#)

⁹ The Spanish Revolution & Civil War 1936-1939 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20200314174247/http://www.geocities.com/spanishrevolution/> (дата звернення 24.04.2025)

оскільки їм, уряду області, вдалося створити власну грошову систему, яка витіснила республіканську. В Країні Басків випускалися банківські чеки, оскільки в них була нестача банкнот, монети карбувалися в каталонському стилі. Також в Країні Басків обирали міністра фінансів, який відповідав за прийняття найважливіших фінансових рішень. Щодо інших регіонів Республіки, таких як: Арагон, Наварра-Ріоха, Астурія, Леон та Сантандер, то там всі фінансові рішення та перетворення залежали від лідера Другої республіки – Мануеля Асаньї. Всі економічні проблеми в цих регіонах були викликані саме Громадянською війною.

Насамперед, варто зауважити, що територія, яка залишилась під владою Другої республіки, була більше промислово розвинена, а не аграрно. Саме тому, постало питання з приводу окультурювання земель та рослин які можна там вирощувати. В більшості сільськогосподарських регіонах, республіканці створювали колгоспи. Така система стала більше насильницькою та не рідко супроводжувалась репресіями, які сприяли страху серед населення. Такі переслідування були спричинені не лише через ідеологічні ідеї керівництва країни, а й через ідею «соціального миру». Також не рідко відбувалось створення колгоспів, які дуже нагадували систему комунізму та гасла: «Земля для тих хто на ній працює»¹⁰. За цим гаслом та перетвореннями, можна зрозуміти, що республіканська сторона пропагувала ідеї комунізму. Створення колгоспів сприяло розвитку такої системи оплати праці як «сімейна заробітна плата». За такою системою оплата відбувалась або грошима, або ж натурально за потребами родини. «Указом від 8 серпня 1936 р., який потягнув за собою експропріацію тих ферм, незалежно від розміру, покинутих своїми власниками»¹¹ та «Указом від 7 жовтня 1936 р. примусове та несправедливе відчуження компенсація за землі, власники яких втрутилися техніки

¹⁰ Borja Martín Julián. La economía en el franquismo. — Madrid: Ediciones Akal, 2010. — с.5

¹¹ Там само с.5

експлуатації прямо чи опосередковано в повстанні проти Республіки»¹².

Відмінністю певних аграрних громад було те, що власниками були вже самі трудівники, завдяки яким вдавалося зберегти земельний ресурс. Це було пов'язано з тим, що фермери мали уявлення про потреби землі та як правильно обробляти її, для того аби мати кращий врожай, але при цьому не дуже зашкоджувати землі. Ще цьому сприяв розвиток у сфері сільськогосподарської техніки, нових культур, способів обробки землі.

У кожній місцевості почали створювати громади . Їх створювали в першу чергу для того аби самостійно вирішувати питання та звітувати про виконані плани. Не варто забувати також, що в період Громадянської війни, велика кількість жінок була залучена до роботи в сільськогосподарських угіддях. Проте, оплата праці все ще залишалась не рівною. Та і загалом, оплату жіночої праці було введено лише у 1937 році. До того ж, жінок почали активно залучати й до роботи на заводах, оскільки чоловіки були залучені до воєнних дій. Також у в 1937 році було схвалено створення “Institut d'Adaptació Profesional de la Dona (IADP)”¹³, де жінки проходили професійну підготовку. На територіях, які були під владою Другої республіки, досить часто переважало вирощування продукції на експорт. Серед таких культур були апельсини, рис, олива. Проте, через певний час влада вирішила, що необхідно сприяти вирощуванню інших культур, саме тому було впроваджено «Триденний план культур», за яким переваги у вирощування надавались картоплі, бобовим та пшениці. Всі можливі сільськогосподарські ділянки засаджувались цими культурами, в наслідок чого впав рівень експорту інших. Проте, навіть таких угідь було замало для того аби можна було забезпечити армію ресурсами, а населення продовольчими товарами. Дефіцит був загальною тенденцією протягом всієї війни. Через це зріс імпорт продуктів із СРСР, США та Мексики.

¹² Там само с.6

¹³ Там само с.8

Як було вже сказано вище – території, що опинились під владою Республіки здебільшого були індустріально розвинені, а не аграрно. Саме тому дефіцит ресурсів став перешкодою для безперебійного виробництва. Також під загрозою опинилось видобування та постачання власної сировини для підприємств, оскільки муніципалітет Ірун перейшов на бік повстанців і тепер необхідно було закуповувати сировину із Франції.¹⁴ Проте і це було не єдиною загрозою для постачання матеріалів – протока тепер контролювалася прихильниками Франко і саме тому були перешкоди для завезення бавовни, яку транспортували із Бразилії та США. Проте, все ж в певних моментах республіканцям вдалося знайти вихід. До прикладу, вони змогли на лояльних до їх влади територіях, знайти заміну вугіллю, бензину та індустріальним олівам. Головним джерелом енергії були електростанції, що розташовані в Каталонії. Також запроваджувались певні заборони для того аби зрівняти баланс у промисловому секторі. Наприклад:

1. Заборона на демонтаж промислового обладнання;
2. Втручання у виробництво;
3. Інтервенція харчових продуктів;
4. Дозволи на експорт ат імпорт;
5. Адміністративні дозволи на використання певних ресурсів;
6. Обмеження на виробництво певної продукції, для якої необхідні ресурси, що використовуються в межах війни.¹⁵

Паралельно відбувається ріст цін та підвищення рівня безробіття. Згодом, коли почнуть прибувати біженці із окупованих франкістами територій, рівень безробіття знову впаде. Ріст цін призвів до розквіту чорного ринку та бартерної

¹⁴ Морадіельос Е. Франко. Анатомія диктатора / пер. з ісп. О. Ковальнової. – Львів : Видавництво Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2022. – 296 с.

¹⁵ The Spanish Revolution & Civil War 1936-1939 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20200314174247/http://www.geocities.com/spanishrevolution/> (дата звернення 24.04.2025)

торгівлі. Влада намагалась перепланувати економіку до потреб війни, що відбувалось через захоплення заводів. Практично всі сфери промислового виробництва були адаптовані до воєнних дій та виробництва на потреби війни. В кожному регіоні країни процес захоплення підприємств відбувався по-різному:

1. Захоплення;
2. Націоналізація;
3. Колективізація;
4. Контрольовані підприємства;
5. Соціалізація;
6. Муніципалізація;
7. Групи.¹⁶

В Каталонії було створено Комісію військової промисловості, яка контролювала виробництво, розподіл та організацію військового виробництва. Завдяки такій організації можна було досягти певної гнучкості у досягненні планів. Загалом, комісія постійно втручалась у військове виробництво, задля перевірки та досягнення кращих темпів у виготовленні військової техніки та спорядження. В Країні Басків, весь час притримувались інших методів – там ніколи не було колгоспів, саме тому там і не було націоналізованих підприємств. Але також із тим, коли рівень виробництва в Каталонії залишався стабільним, незважаючи на всі політичні коливання, Країна Басків швидко перейшла на бік повстанців. В інших регіонах, підвладних Республіці, досить часто влада втручалась в харчову промисловість, тим самим не маючи пропозицій для її подальшого розвитку. Постійне втручання в сільськогосподарський та промисловий сектори, призвело до зниження рівня

¹⁶ The Spanish Revolution & Civil War 1936-1939 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20200314174247/http://www.geocities.com/spanishrevolution/> (дата звернення 24.04.2025)

експорту, але при цьому вдалося адаптувати промислове виробництво до воєнного часу. Хоча і відбувалося це на примусових засадах.

Під час Громадянської війни у лідера повстанців – Франсиско Франко, був власний план щодо економічного розвитку країни. В основі цей план мав такі ж орієнтири, як і в Італії та Німеччині. Його урядом було створено Раду в Національній військовій обороні, яка контролювала всі економічні процеси та займалась створенням такої економіки, яка була спрямована на перемогу у війні. Для економічної моделі Франко, був характерний протекціонізм та економічний дирижизм, що йшов всупереч капіталістичним моделям розвитку. До того ж відбувався жорсткий контроль над виготовленням промислової продукції, захоплення корисних копалин. Територія, що була підвладна повстанцям була дуже вдало розподілена, що давало змогу забезпечувати військо та населення продовольством протягом всіх воєнних дій.¹⁷

Однією з невідворотних точок початку Громадянської війни стала аграрна реформа.¹⁸ Її суть полягала в урізанні прав та пільг землевласникам та поділі їх землі між селянами. Лідери Фаланги не підтримували такого рішення саме тому основну масу підтримки, повстанці отримали саме від сільського населення та землевласників. Велика депресія 1929 року також негативно вплинула на аграрний сектор, оскільки через зниження рівня вирощування пшениці, яка була основною культурою в багатьох регіонах в середині країни, влада почала активно втручатися в сільське господарство, тим самим у 1937 році спровокувавши негативну реакцію сільського населення. Коли почалась Громадянська війна, повстанський уряд одразу ж чотирма декретами спробував зупинити реформу. Це були декрети 71 та 78 від 28 серпня та 128, 133 від 28 вересня. Аграрні реформи проводились так, щоб можна було пере налаштувати

¹⁷ Francisco Franco Bahamonde (1892-1975). Illustrious celebrities of Ferrol. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://humanidades.com/en/francisco-franco/> (дата звернення 17.03.2025)

¹⁸ Borja Martín Julián. La economía en el franquismo. — Madrid: Ediciones Akal, 2010. — 285 с.

сектор на потреби війни. Щодо повернення земель власникам, було обрано декілька варіантів розвитку подій:

1. Об'єкти, що вже були заняті та мали затверджені плани використання, продовжували свою функцію;
2. Землі із частковим використанням;
3. Землі, що не мали жодного затвердженого плану використання.¹⁹

Радою було прийняте рішення лише стосовно двох перших пунктів. Землі, що перебували під повним та частковим використанням могли повернути в обмін на погашення боргу перед державою. Землі, що не мали планів використання було автоматичним та управління здійснювалось безпосередньо урядом повстанців. Також уряд на чолі із Франко планував здійснення певних реформ, які включали в себе: консолідацію, розширення зрошувальних земель, сприяння розвитку сільського побуту. Було створено таку організацію як *Servicio de Recuperación Agrícola (SRA)* – Служба відродження сільського господарства. Головною функцією відомства було відновлення земель, що поступово переходили під контроль повстанців, створення іригаційних систем, роздавати людям худобу та насіння, створення місць для сушіння тютюну. Загалом реформи проведені повстанцями стосувалися повернення земель власника на певних умовах та порятунк родючості цих земель.

Головною перевагою розвитку промислового сектору під владою Франко – абсолютна влада.²⁰ Всі процеси, які відбувалися в країні, контролювалися каудильйо, що давало змогу запобігти роздробленості у прийнятті важливих рішень. Франсіско Франко одразу почав адаптувати промисловість до реалій війни та необхідностей на які вона потребує. Так, було підписано декілька угод із Німеччиною, які стосувалися обміну ресурсами, проте також, ця угода забороняла торгівлю із Францією. На цьому ж етапі

¹⁹ Borja Martín Julián. *La economía en el franquismo*. — Madrid: Ediciones Akal, 2010. — 285 с.

²⁰ Esposito, F. *Faschismus und Moderne*. — München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2004. — 580 с.

почали створювати комісії, які займалися перевіркою та класифікацією підприємств, що давало змогу об'єднувати виробництва та легше контролювати потік виготовленої продукції. Відбувається врегулювання торгівлі за певним курсом. Створено комісію, яка контролює імпорт та експорт продукції. На заводах, які були розташовані в Севільї, Гранаді та Кордові постійно виготовляли боєприпаси, що давало змогу забезпечувати військових ними безперебійно.²¹ Із захопленням півночі Іспанії, до низки заводи також приєднуються підприємства, які також забезпечують промисловими товарами. Варто зауважити, що саме промисловість півдня країни була основним ресурсом повстанців та найголовніше саме завдяки копалинам, що знаходилися на цій території, можна було підписувати торгові договори. Найпершим місцем, де було адаптовано промислові підприємства стала Саламанка, місце де знаходився штаб Франко. Також, кардинально змінили свої сфери діяльності і фабрики одягу, взуття та шкіри на Майорці. З просуванням військ Франко, відкривались нові можливості. До прикладу, коли впало місто Біскайя, повстанці отримали можливість використовувати кантабрійську промисловість і таким чином ще збільшити постачання зброї.²² Виготовлення сталі залежало від видобутку вугілля, яке можна було отримувати більше завдяки просуванню військ. Контроль над промисловістю став ще більшим у 1938 році, коли відбувалось заснування нових фабрик та регулювання вже існуючих. Політика Франко набувала все більш інтервенціоністський характер, що ототожнювало його із лідерами Німеччини – Адольфом Гітлером та Італії – Беніто Муссоліні. Міністр промисловості Хуан Антоніо виступав за повне самозабезпечення продукцією, яка була в дефіциті. Також було створено Національний інститут

²¹ Морадіельос Е. Франко. Анатомія диктатора / пер. з ісп. О. Ковальнової. – Львів : Видавництво Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2022. – 296 с.

²² Borja Martín Julián. La economía en el franquismo. — Madrid: Ediciones Akal, 2010. — 285 с.

промисловості та Інститут промислової реконструкції, на кшталт тих, що вже існували в Італії.

Отже, аграрна та промислова політики лідерів Другої республіки та Фаланги дуже відрізнялись. Коли республіканці переважно налагоджували міжнародну торгівлю, яка призвела до дефіциту певних товарів, то повстанці навпаки, робили перетворення які сприяли самозабезпеченню в першу чергу армії та населення. Обидва лідери намагались адаптувати підприємства до реалій війни, що обом успішно вдалося, хоча за мірою просування військ Франко, всі адаптовані підприємства діставались йому. Жодна із політичних сил не викликала довіри в народі, хоча варто зауважити, що спочатку Франко отримав свою підтримку саме завдяки своїй аграрній політиці. Помилкою Асаньї була роздільність влади, де кожен уряд вирішував сам і це стало тим, завдяки чому не вдалося втримати владу у власних руках.

Економічна політика Франко та Муссоліні мала схожі та відмінні риси. Італія та Іспанія були ослаблені економічно та соціально, оскільки перша була учасницею Першої світової війни та зазнала значних втрат, а Іспанія знаходилась у стані Громадянської війни. Кожна з країн мала проблеми із соціальним забезпеченням, оскільки втрати на війнах були великими так і економічні проблеми були значними. Щодо спільного то треба зазначити: аграрне домінування; високий рівень безробіття; еміграція. Обидві країни мали аграрний тип розвитку та були залежними від сільськогосподарської галузі. Учасності у війнах мали тотальні наслідки, оскільки чисельність трудового населення скорочувалась, а також наслідками нових перетворень у вищезазначених галузях стало безробіття та еміграція. З відмінного можемо виділити: – жіноча праця; чисельність населення; трудова структура. Італія та Іспанія по-різному ставилися до жіночої праці. Також значно зменшилася чисельність населення країни в Іспанії, оскільки було багато жертв Громадянської війни та збільшилась кількість емігрантів. Відрізнялося і формування трудової структури, оскільки Муссоліні дотримувався

корпоративної політики, а Франко постійно експериментував. Одним із аспектів розвитку як промисловості так і сільського господарства є природні ресурси. Італія та Іспанія це середземноморські країни, які мали як посушливі території так і насичені водоймами регіони. Саме тому серед спільного можна виділити: середземноморський клімат на частині територій; обмежені водні ресурси на посушливих територіях; гірський масив. Обидві країни мали середземноморський клімат на південній частині території, оскільки мали вихід до Середземного моря, що полегшувало міжнародну торгівлю. Також Італія та Іспанія мали обмежені водні ресурси на територіях, які часто були посушливими, що сприяло поганій врожайності та повільній обробці земель. Також у обох країнах зосереджені гори: Альпи та Апенніни в Італії та Піренеї в Іспанії. Саме завдяки наявності гірських масивів, країни можуть бути забезпеченими природними ресурсами. Проте відмінним є: насиченість природними ресурсами; різне використання корисних копалин; меліорація. Незважаючи на наявність гір, Італія мала досить малий запас природних ресурсів, тоді як Іспанія ж мала більше корисних копалин, оскільки на її території було зосереджено більшу кількість вугілля, кольорових металів. Також різним було використання водних ресурсів. Італійський уряд зробив ставку на створення гідроелектростанцій, оскільки був брак вугілля, тоді як іспанський уряд використовував для енергії саме корисні копалини. Уряд Італії використовував метод меліорації для того аби покращити становище на території, де обмежені водні ресурси для покращення врожайності та створення нових поселень, тоді як іспанський уряд використовував меліорацію лише частково лише для створення нових поселень. Саме відсутність корисних копалин спонукала італійський уряд у пошуку нових можливостей для розвитку інфраструктури та створенні нових джерел енергії.

2.2. Дирижизм та автаркія: економічні моделі Муссоліні та Франко

Велика депресія – найбільша, найглибша та найдовша економічна криза, яка охопила всі країни світу без винятків. Вона стала ще одним випробуванням для економіки Італії, яка ще не змогла подолати внутрішні та зовнішні борги. Також ця криза показала наскільки фашистська політика може втручатися у всі сфери життєдіяльності людей.

Велика депресія в Італії, як і в багатьох країнах світу, характеризувалась сповільненням торгівельної спроможності та економічного занепаду. Найбільше збитків зазнавала саме банківська система, оскільки на час 1929 року, система банків Італії була досить розгалуженою – кожен банк боровся за своє місце у системі, саме тому виникала велика кількість різних філіалів. З моменту початку кризи, в Італії почав обвалюватися ринок банків і найголовніші банки, такі як Banca Italiana di Sconto та Banco di Roma, були змушені зменшувати кількість своїх філій та стати ледь не боржниками країни.²³ Для того аби врятувати банки зі складної економічної ситуації, було прийнято рішення розділити їх функції. Головним лишався банк Рима, тоді як банки Сицилії та Неаполя, виконували функції посередників та мали обмежені операційні дії. Після початку Великої депресії, посилились дефляційні заходи, не дивлячись на те що уряд витрачав багато коштів на будівництво доріг та соціальне забезпечення, для того щоб забезпечити людям робочі місця. Не лише банки опинилися на межі краху, дві найбільші італійські холдингові компанії такі як: Італійський інститут промислового фінансування (IMI) та Інститут промислової реконструкції (IRI), були створені для того аби врятувати фірми, що були на межі банкрутства, а також для того щоб можна було забезпечити капітал для промислових інвестицій та для підготовки кваліфікованих фінансових працівників. Саме завдяки такому кроку

²³ Perri, Fabrizio. The Great Depression in Italy: Trade Restrictions and Real Wage Rigidities. — Roma: Bank of Italy, Economic Research and International Relations Area, 2003. — 48 с.

італійський уряд фактично придбав весь державний промисловий сектор, хоча компанії і лишалися як приватні підприємства, оскільки не було проведено процедури націоналізації.

Через вторгнення Італії до Ефіопії на економіку країни було накладено багато санкцій, що призвело до такого явища як автаркія, що означає самозабезпечення. У тих сферах де це було можливо, імпорт замінили місцевими продуктами, а експорт спрямували до Німеччини та Швейцарії. Війна у Ефіопії викликала обурення оскільки всі податки та збори були спрямовані на війну, в той час як було скорочено зарплатню працівникам, держава все більше втручалась в економіку, а весь бюджет йшов на промисловість та вироблення озброєння.²⁴ Також ще одним із факторів Великої депресії в Італії є зменшення міжнародної торгівлі. Цей сектор під час кризи був низьким у всіх країнах, але Італія потерпала найбільше, оскільки вироблення ВВП на душу населення був дуже низьким та сповільненим. Єдиною причиною низького падіння ВВП, а не швидкого було те, що італійська економіка все ж більше характеризувалась сільським господарством. Фашистський уряд вводив політику номінальної заробітної платні, метою якої було збереження реальної заробітної платні. Завдяки цій політиці було скорочено робочий день. Також ці дві політики означали, що хоча реальна заробітна платня лишилась незмінною, то погодинна оплата все ж зроста.²⁵

Отже, Велика депресія в Італії була періодом, коли необхідно було вносити певні зміни в економічну політику для збереження стабільності економіки та інших секторів. Насправді цей період не можна охарактеризувати лише як негативне явище, оскільки завдяки певним змінам, владі вдалося створити таку модель економіки, яка змогла протриматися до 1990-х років та

²⁴ Там само

²⁵ Working Paper Wars, depression, and Fascism: Income inequality in Italy, 1900-1950. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/273628/1/1819528898.pdf> (дата звернення 06.11.2024)

мала довгострокові перспективи ще від моменту створення. Охарактеризувати Велику депресію в Італії можна так: 1) постійне падіння міжнародної торгівлі; 2) значне скорочення годин роботи і виробництва у торгівельному секторі, але при цьому певні покращення в інших секторах; 3) падіння інвестицій, а також санкції введені Лігою Націй; 4) стабільність реальної заробітної платні.

Після закінчення Громадянської війни 1936-1939 р.р. в Іспанії до влади прийшли франкісти на чолі із генералом Франсіско Франко. Під його керівництвом відбулось встановлення диктатури, що означало повний контроль всіх сфер життя в країні. Період після війни був досить тяжким, оскільки необхідно було знову впроваджувати зміни в керівних кадрах, економічній політиці, розвитку промисловості та налагоджувати зв'язки із іншими державами. Ще прихід до влади Франко припав на початок Другої світової війни, тому генерал мав обирати чию сторону він прийме. Фактично Іспанія залишалась в нейтралітеті лише до 1940 року, а вступила в гру лише тоді коли нацистам вдалося окупувати Париж. Іспанія не перебувала у вигравшому положенні, оскільки була ослаблена трьома роками Громадянської війни та була залежна від Великої Британії, яка після скасування «найсуворішого нейтралітету» Іспанією посилила блокаду кораблів та почала контролювати торгівлю країни. Період Другої світової війни став ще одним з найтяжчих періодів в історії Іспанії, а час після її закінчення ознаменувався певним занепадом і країна почала стабілізуватися лише у 1950-х роках.²⁶

Після Другої світової війни економічно Іспанія все ще була нестабільною. Оскільки велика війна та громадянська йшли одна за одною, то країна просто не встигала відновлюватися і необхідно було знову приймати нові рішення, які сприяли б стабілізації економіки. Найпершою проблемою для подолання економічних проблем була міжнародна ізоляція іспанської

²⁶ Морадіельос Е. Франко. Анатомія диктатора / пер. з ісп. О. Ковальнової. – Львів : Видавництво Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2022. – 296 с.

економіки, яка була наслідком «найжорсткішого нейтралітету»²⁷ та окупації Танжеру. Така ізоляція означала сильний контроль над торгівельною сферою, саме тому уряду Франко потрібно було підписувати двосторонні угоди із країнами, обмежити кількісний контроль. Така ізоляція ще гірше впливала на економіку, оскільки до казни не надходили гроші. Контроль тривав до 1948 року і пізніше був змінений на єдиний обмінний курс, гнучку торгівлю яка знову ж таки базувалась на двосторонніх торгових угодах. Післявоєнна економіка потребувала перепланування виробництв та сфер з яких можна було отримувати гроші, тому було вирішено перейти від аграрної економіки до напівіндустріальної. Лібералізація політики була спричинена падінням економічних показників та авторитарною владою. Покращення в різних сферах не одразу ставалося, тож для цього необхідно було ще більше створювати умови. Було проведено заходи попередньої стабілізації, головною метою яких було зменшити вплив монетарної та бюджетної політики щоб досягнути принципу достатності та використавши певні зміни, створити вільний валютний ринок.

Одну із провідних ролей у реформуванні економіки відіграло Міністерство фінансів Іспанії, яке посприяло антиінфляційній політиці. Також завдяки змінам запровадженим ними, було піднято банківський дисконт до 5%. У 1957 році було проведено податкову реформу, основними положеннями якої були²⁸:

1. Основа реформи не полягала у якихось конкретних змінах – змінили назву певних податків та їх призначення;
2. Зміни у визначенні баз та квоти для боротьби із податковим шахрайством.

²⁷ Там само

²⁸ Borja Martín Julián. La economía en el franquismo. — Madrid: Ediciones Akal, 2010. — 285 с.

У 1959 році було прийнято ще один план стабілізації. В основі цього плану вже полягали економічні зв'язки зі США та надання цією країною певної грошової допомоги. Саме завдяки впливу Сполучених Штатів Америки відбувся вступ Іспанії до OECE (Organización Internacional Europea de Colaboración)²⁹ – Організація міжнародного європейського співробітництва та FMI (Fondo Monetario Internacional)³⁰ – Міжнародного валютного фонду, оскільки без цих речей неможливо було реалізувати економічну підтримку. В обмін на підтримку в Іспанії було створено декілька військово-морських баз. Кредити, що були надані Сполученими Штатами, дали можливість ще більше стабілізувати та лібералізувати кредитні ліміти банків, створити гнучкі системи дисконту та відсотків, що були запропоновані банком Іспанії. Також зростанню грошової казни сприяв і контроль над імпортом. Завдяки лібералізації певних економічних сфер, грошовим кредитам та новим обмінним системам вдалося подолати кризу, яка довго тримала Іспанію в економічному занепаді.

Отже, обидва періоди були надзвичайно складними для Муссоліні та Франко, оскільки Велика депресія – найбільша світова криза, яка змогла поглинути усі фінансові процеси та поставити уряди країн у скрутне становище, а Друга світова війна показала іспанцям, що варто все ж правильно робити висновки, оскільки потім можна стати в досить незручне становище. Із схожого в обох диктаторів можна зазначити: 1) Спроби стабілізації валюти; 2) співпраця із світовими лідерами та отримання фінансової допомоги; 3) модернізація банківської системи. Із відмінного варто зазначити: 1) різний підхід до створення сприятливої системи для банківської сфери; 2) у період Франко все ж відбулась певна лібералізація, оскільки без неї неможливо було здійснювати подальші реформи; 3) Під час Великої депресії торгівельний

²⁹ Plaza Alonso, J. M. La economía en el franquismo [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uvadoc.uva.es/handle/10324/58802> (дата звернення 20.03.2025).- с.16

³⁰ Там само

сектор економіки Італії значно знизився, в той самий час після Другої світової війни торгівельний сектор Іспанії став значно сильнішим, але лише в 1950-х.

2.3. Спроби модернізації сільського господарства Італії та Іспанії

Від моменту приходу до влади в Італії фашистів на чолі із Беніто Муссоліні, відбулось багато реформ. Найбільше перетворень зазнали саме економічна та політична сфери, але не варто знецінювати і спроби модернізувати сільське господарство. Сільське господарство довгий час було основою економіки Італії, оскільки країна була аграрною. Саме цей фактор допоміг уряду Муссоліні зберегти економіку під час Великої депресії.³¹

«Битва за зерно»³² - термін, що виник у 1925 році, коли уряд Муссоліні розпочав кампанію за самозабезпечення пшеницею, оскільки раніше її доводилося ввозити зі Сполучених Штатів Америки та Канади. Також ця кампанія була розпочата, як частина модернізації та автоматизації сільського господарства. Основною метою було: створити пшеничку автаркію, розширення механізації під час обробки землі та використання добрив. Ініціативу підтримало одразу від великі компанії FIAT та Montecatini, остання була найбільшою компанією із виготовлення фосфорних добрив у Європі. Виводити новий сорт пшениці було доручено Назарено Стрампеллі. Він розпочав свою роботу над селекцією в Рієті, адже завдяки клімату та ґрунтам тієї місцевості можна було проводити випробування із вирощування, адже насамперед потрібно було перевірити як буде рости пшениця в нормальних умовах. Потрібно було вивести сорт пшениці, який міг би дати більший врожай, а також був стійкий до великої кількості добрив. Тамтешні сорти вже були

³¹ Perri, Fabrizio. The Great Depression in Italy: Trade Restrictions and Real Wage Rigidities. — Roma: Bank of Italy, Economic Research and International Relations Area, 2003. — 48 с.

³² Segre, L. La «battaglia del grano». Depressione economica e politica cerealicola fascista. Milano: CUEM, 2017. -130 с.

стійкі до введених добрив, тож Стрампеллі вирішив вдатися до методу гібридизації. У 1923 році Стрампеллі представив декілька модернізованих сортів пшениці. Саме на основі них фашистський уряд розпочав свою «Зелену революцію».³³ Всі сорти Стрампеллі набули позначки «елітні» та високого статусу у насіннєвому секторі Італії. Коли у 1938 році було створено «Національний реєстр елітних сортів пшениці», то всі дослідження та записи, насамперед належали Назарено Стрампеллі. Селекційні дослідження Стрампеллі були привабливими для фашистського уряду тим, що завдяки методу гібридизації можна було вивести такі сорти пшениці, які росли б у різних регіонах та давали великий врожай. Наприклад, у долині річки По, де врожайність залежить від родючості ґрунтів, карликовий сорт пшениці можна було б обробляти більшою дозою добрив, а у південній частині Італії, де завжди посуха та спека, можна було б збирати пшеницю на початку літа, до моменту появи комарів, оскільки ця місцина була вражена малярією. Ще одним фактом досліджень Стрампеллі є виведення таких сортів пшениці, які поєднують в собі високу врожайність за найсприятливіших умов із високим ступенем «рустикальності». Таким сортом був Mentana³⁴. Пшениця цього сорту могла рости за різних умов родючості землі, мала широку адаптацію та врожайність. Найбільшої популярності він набув після Другої світової війни.

Із 1925 року зміна сортів пшениці стала головним завданням фашистського уряду. Спочатку зміну насіння почали проводити у північній частині Італії, в долині річки По. Цю місцевість було обрано найпершою тому, що ті ґрунти були першими під час пробних посівів «елітних сортів пшениці». Недоліком заміни зерна стало зникнення стародавніх сортів пшениці, які були притаманні північній Італії та інші міжрегіональні сорти втратили свою цінність та популярність. Загалом у 1933 році було зібрано 8 000 000 тон пшениці, що стало найкращим результатом з усіх регіонів країни. Північ Італії

³³ Там само

³⁴ Там само

була добре розвинена технологічно, що дозволяло швидше обробляти землю та ще більше модернізувати сільське господарство. На жаль, провальним було впровадження нових сортів пшениці на півдні країни. У 1933 році південь Італії також значно вплинув на відсотковий рівень вирощування пшениці, але це лише завдяки тому, що фермери поклалися на екстенсивні господарські системи та традиційні сорти пшениці. Через посушливий клімат, місцеві ґрунти були досить несприятливі для «елітних» сортів, оскільки за вимогами Стрампеллі, нові сорти повинні були мати певні умови вирощування. На півдні вирощували саме тверду пшеницю, а не хлібну. Місцеві прилади для перемолу зерен не були створені для хлібного зерна. Після того, як фашистський уряд почав використання хлібного борошна для макаронних виробів і перестав комерціалізувати тверді сорти пшениці, тверді зерна використовували переважно лише на території південної Італії. Отже, можна вважати, що в південних регіонах тверді сорти все ж лишилися для повсякденного вжитку, тоді як хлібне борошно використовували лише для випікання печива на свята. Тож необхідно було модернізувати сільське господарство півдня Італії, але досить часто самі фермери саджали саме тверді сорти пшениці, оскільки як було сказано раніше, люди мали інструменти лише для обробки таких сортів. Також ще одним фактором відмови місцевих фермерів від нових сортів, була відсутність спеціалізованих сільських угідь.

«Битва за зерно»³⁵ - це спроба введення нових сортів пшениці на півдні Італії. Для того аби вводити нове зерно, необхідно було провести ряд досліджень, а також створити сприятливі умови, яких раніше не було. Агрономи півдня прагнули зберегти власні сорти пшениці, тому поєднували їх із новими. Таким чином можна було уникнути ризику використання лише одного сорту пшениці, що призвело б до вимирання інших, які можна було б використовувати для інших регіонів для кращого врожаю. Джузеппе Талларіко

³⁵ Там само

запропонував використання жорстких кліматичних умов для того, аби покращити характеристики пшениці. Таким чином насіння, яке вирощували на півдні потрібно було почати вирощувати на півночі, для кращого врожаю. Отже, після приходу фашистського уряду на чолі з Беніто Муссоліні до влади, сільське господарство зазнало певних змін. Перш за все, це спроба виведення нових сортів пшениці, яка забезпечила б країні незалежність від її закупівлі. Також розпочато виготовлення, введення нових добрив та створення нових засобів для обробки землі, що стало поштовхом для подальшого розвитку сільського господарства Італії.

Сільське господарство сильно постраждало під час Громадянської війни 1936-1939 р.р.. Саме тому необхідно було вводити певні реформи, які б змінили позитивно динаміку в галузі. Однією із пропозицій була модернізація господарства, покращення рівня обробки землі чи сільськогосподарських культур. Проте уряд Франко обрав інший шлях. Завдяки повному контролю влади, яка базувалася на автаркії та інтервенціонізмі, тому певні рішення негативно впливали на розвиток галузі.

Після завершення Громадянської війни, урядом Франсіско Франко було прийнято рішення оприлюднити Регламент сільськогосподарських робіт для провінцій, що перебували під контролем Другої республіки. Період одразу після війни був досить важким, оскільки війна виснажила всі галузі, тому для підняття духу робітників уряд каудильйо досить часто звертався до патріотичних або голосних гасел, які би підтримували морально всіх працівників. Серед найпоширеніших були: «Дух жертовності», «служіння Батьківщині» та до «загальних інтересів»³⁶. Одним із нововведень були таблиці в яких зазначалося скільки робітник відпрацював та яку оплату має отримати.

³⁶ Ortega López, T. M. *Las miserias del fascismo rural: las relaciones laborales en la agricultura española, 1936–1948* [Електронний ресурс] // *Historia Agraria*. – 2007. – № 43. – С. 531–554. – Режим доступу: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2519967> (дата звернення 20.03.2025).- с.538

Недотримання угод праці могло каратися. У положеннях Регламенту також зазначалося, що робітника запрошували працювати: «Максимальне підпорядкування «компетентності діяльності, розробленої та з повагою до бізнесмена»³⁷. Загалом далі буде зрозуміло, що протягом довгого часу становище підприємця було привілейованим, коли становище робітника ставало кожного разу все скрутнішим. У 1939 році було оприлюднено певні правила яких мали дотримуватися всі робітники та фермери протягом лише одного сезону, проте кожного року їх пере підтверджували. У 1941 році 14 травня було видано остаточне положення про сільськогосподарські роботи в автономній спільноті – Андалусії. До уваги цю постанову зв'яли в найбільших містах регіону – Уельві, Кордові, Гранаді, Севільї та Кадісі. Ця постанова була досить важливою для розвитку сільського господарства країни, оскільки нею перевершували усі положення так закони, щодо галузі, які були прийняті Другою республікою, а також ці положення можна було потім знайти у правилах праці для іспанського сільського населення, що були прийняті у 1947 році. Згідно Регламенту всіх працівників було поділено на категорії, праця яких також оцінювалась по-різному: постійні, сезонні та тимчасові працівники. Варто зазначити, що Регламент³⁸ був значно ширшим ніж інші вищезазначені акти, оскільки в ньому було прокоментовано всі проблеми, які були опущені в інших документах. Щодо працівників, то роботодавці були зобов'язані підписувати трудові договори з усіма категоріями працівників, щоб завжди мати докази трудових відносин. В разі несправедливого звільнення, роботодавець повинен був виплатити робітнику компенсацію. Також регулювалось використання трудової техніки в господарстві, що було зумовлено також і дозволом на певну кількість працівників на фермі, такий дозвіл мала надати агрономічна служба. До цього ж Регламенту було додано і пункт про «Гігієну та профілактику нещасних випадків на виробництві».

³⁷ Там само

³⁸ Там само

Як було вже сказано вище, положення робітників та підприємців було різним. Незважаючи, на те що роботодавців обклали певними зобов'язаннями, їх становище не змінилося. Вони все ще були захищені законом та мали більше заохочення, аніж їх працівники. Відповідно, для захисту становища роботодавців було підписано певні положення, в яких зазначалося, що їх права залишаються недоторканими. Проте, з часом тиск на робітників посилювався. До прикладу, землевласники та агрономічні служби мали певні домовленості, оскільки власник був проти вільного найму праці. Відтепер, якщо працівник не відреагував на виклик роботодавця та не з'явився на роботі, його могли звільнити, а також не прийняти на роботу в іншому місці. Урядом було введено нову форму оплати праці – відрядна³⁹. Ця форма оплати праці полягала в тому, що яку кількість роботи працівник виконав, стільки заробітної плати і отримав. Робітник чи роботодавець могли самі обирати яким чином нараховувалась оплата, проте фактично робітник не мав вибору, а підприємцю було вигідніше, оскільки завдяки такій формі оплати можна було значно заощадити кошти. Така система не заохочувала працівників до роботи, проте була досить привабливою для бізнесмена, оскільки він бачив наскільки влада прихильна до його бізнесу. Влада нехтувала працівниками, їх становище було менш вартісним, навіть у порівнянні із працівниками в СРСР. Було введено термін «Відпустка»⁴⁰. У відпустку могли піти ті працівники, які мали контракт на рік, тривалість відпустки – 7 днів.

Владою також були прийняті і положення про збір врожаю. Кожна сільськогосподарська культура мала свій порядок збору. Кожен регіон мав різні

³⁹ Biescas, José Antonio. *La economía española durante el período franquista*. — Madrid: Editorial Síntesis, 1995. — 192 с.

⁴⁰ Ortega López, T. M. *Las miserias del fascismo rural: las relaciones laborales en la agricultura española, 1936–1948* [Електронний ресурс] // *Historia Agraria*. — 2007. — № 43. — С. 531–554. — Режим доступу: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2519967> (дата звернення 20.03.2025).- с.538

положення, першим свого чину набув Толедський, у 1941 році 27 травня, після нього було затверджено в Сарагосі, Малазі, Бадахосі та Мурсії. Особливістю цих положень був не лише порядок збору врожаю, а й виплата зарплатні та умови праці. Варто зазначити, що за цими положеннями було передбачено відрядну оплату праці за будь-які жнива, косовиці та молотьбу. Регламент встановив умови праці, а хліборобні роботи було розтягнуто на три роки з 1942 по 1944, також за цим Регламентом було зазначено, що зарплата підрядника була на 20% більшою, аніж у робітника найнятого на день. Відрізнявся положеннями і збір урожаю оливок. Згідно правил відтепер знову повністю були захищені права власника, а положення робітника ставало все гіршим. Під час збору оливок, який відбувається не на відрядній основі оплати праці, сталий робочий день тривав 6 годин, а максимально – 8.⁴¹ В наказах не зазначалося про обід, час для дороги до місця роботи та додому чи перерва. Все могло змінюватися, оскільки місцеве керівництво саме обирало способи оплати та виробництва. Важливо звернути увагу на те, що таким чином людям намагалися нагадати про їх поразку в Громадянській війні, отже, диктатура на чолі з Франко була досить жорстокою в політиці, особливо до земель, що раніше належали Другій республіці.

Режимом Франко було запроваджено рівень заробітної плати, який був майже на одному рівні із мінімальним прожитковим мінімумом. Проте, зниження заробітної плати не відповідало підвищенню рівня життя, а саме через інфляцію, яка виникала з багатьох причин, відповідно досить часто людям не вистачало отриманих грошей. У 1941 році було видано наказ в якому зазначалося, що за роботу в сільськогосподарському секторі мінімальну заробітну плату було підвищено на 20%.⁴² Всі повнолітні чоловіки мали можливість отримувати вищу зарплату. Варто додати, що на 25% було підвищено заробітну плату працівникам дитячих садочків або ж тим хто

⁴¹ Там само

⁴² Там само

виросував худобу. Проте, незважаючи на все, рівень життя стрімко зростав і необхідно було отримувати більше коштів. Відтоді до чоловіків на сільськогосподарських роботах почали приєднуватися жінки та діти. Цим двом категоріям було найтяжче, оскільки робота була тяжкою і оплата невідповідною. Жінки отримували в рази менше, також каралися родини в яких працювали жінки. Родину могли позбавити субсидії, сімейної надбавки. Жінок досить жорстко дискримінували, не лише оплатою праці, а й закидами, що вони не вносять жодних ресурсів у розвиток родини та господарства. Схожа дискримінація стосувалася і неповнолітніх. Другою республікою було встановлено вік, коли діти могли починати працювати – 14 років⁴³. Проте режим Франко здійснив певне пом'якшення і відтепер діти могли починати працювати з дозволу батьків раніше. Через це, досить часто, діти кидали школу для того щоб ходити на роботу. Досить часто дітей можна було побачити під час збору урожаю оливок, бобових і т.д.

Отже, після приходу Франсіско Франко до влади, почався етап змін в сільському господарстві, оскільки було прийнято багато документів, які стосувалися умов праці, її оплати, рівня життя. Проте, ці зміни не впливали позитивно на робітників і більше захищали права землевласників, що викликало незадоволення серед населення. Дискримінація жінок та дозвіл на роботу дітей раніше 14 років, було одним із невдалих кроків спроби змінити становище населення.

Модернізація сільського господарства Італії та Іспанії відбувалася загалом у різних аспектах. Уряд Італії зосередив процес покращення сектору на виведенні нових сортів пшениці, які змогли би перекрити недостачу зерна в країні. Загалом це призвело до машинізації обробки землі та створення нових

⁴³ Ortega López, T. M. *Las miserias del fascismo rural: las relaciones laborales en la agricultura española, 1936–1948* [Електронний ресурс] // *Historia Agraria*. – 2007. – № 43. – С. 531–554. – Режим доступу: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2519967> (дата звернення 20.03.2025).- с.538

способів збору рослин. Також завдяки виведенню нових сортів пшениці вдалося розробити такі сорти, які стали би можливими для вирощування у різних регіонах країни. Звісно, що не всі були задоволені такими змінами та і не завжди враховувались особливості місцевості на якій планували вирощувати зерно, проте все ж модернізація сільського господарства мала позитивні наслідки, оскільки уряду Італії вдалося досягти рівня самозабезпечення пшеницею. Модернізація сільського господарства Іспанії відбувалась все ж більше стрімко, оскільки потрібно було одразу приймати рішення. Варто зазначити, що в більшості ці зміни стосувалися саме людських ресурсів, оскільки урядом Франко було проведено декілька реформ які стосувалися і найманих, постійних та тимчасових працівників, дитячої та жіночої праці. Варто зауважити, що також досить часто негативні зміни торкалися і оплати праці, оскільки в своїй основі розпорядження уряду ставали на захист підприємця, а не працівника, що складало негативне враження про владу. Проте, серед позитивних змін можемо визначити введення «Відпусток», які стали ознакою того, що працівник гарантовано матиме відпочинок у розмірі семи днів. Уряд кожної країни по-різному проводив реформи для забезпечення швидшого аграрного розвитку, в Італії він розпочався трішки швидше, оскільки сама країна в основі мала саме такий принцип економіки. В Іспанії ж модернізація також розпочалась швидко лише тому, що потрібно було «витягувати» країну із наслідків Громадянської війни та забезпечувати людям гідний спосіб життя. Проте, всі ці зміни у економічному секторі були б неможливими якби не населення. Трудові ресурси є одним із головних важелів економіки, оскільки без них вона просто не діяла б. Саме тому Франко та Муссоліні також звертали увагу на цей пункт і серед спільного мали: аграрне домінування; високий рівень безробіття; еміграція. Італія та Іспанія довгий час були лише аграрними країнами, саме тому більшість населення складали працівники сільськогосподарського сектору. Також, під час революції в Іспанії, саме вони дали Франко основну підтримку. Обидві країни стикнулися із

високим рівнем безробіття. В Італії цей період припав на найбільшу світову економічну кризу, яка отримала назву «Велика депресія», а в Іспанії ж на період після Громадянської війни 1936-1939 р.р. Також досить сильно характеризується період правління Франко та Муссоліні і еміграцією, яка відбувалась в обох країнах внаслідок високого рівня безробіття, політичного переслідування та бажання втекти від панівного режиму. Відмінним було: політика щодо жіночої праці; чисельність населення; трудова структура. Відрізнялися ж режими ставленням до жіночої праці. Італійські жінки переважно займалися хатніми справами, виховували дітей та не мали права самостійно подорожувати чи перебувати десь без чоловіка, тоді як іспанські жінки могли працювати в сільськогосподарському секторі, хоча і отримували низьку заробітну платню, а їх родини могли позбавити певних пільг. Італійська трудова структура біла чіткою у форматі корпоративної політики, тоді як іспанська влада активно змінювала трудову структуру в пошуках оптимальної.

Розділ 3. Соціальні проблеми Іспанії та Італії.

3.1. Формування соціальної бази фашизму та франкізму.

Соціальна база – основа фашистського режиму Муссоліні. Необхідно було створити такі умови, які були б сприятливими для поширення фашизму серед людей. Для цього потрібно було взяти до уваги декілька пунктів: поразка у Першій світовій війні; соціальне та економічне становище. Саме ці критерії давали змогу оперувати різними гаслами, що і було потрібно Беніто Муссоліні. Найпершим та одним з рушійних факторів формування фашистського уряду стала невдоволеність народу поразкою у Першій світовій війні. Італія була «переможеною серед переможців». Цей статус був досить принизливим, оскільки уряд країни сподівався отримати певну вигоду, але при цьому ніяких трофеїв отримано не було. Тож невдоволення багатьох громадян було майже «необхідним», адже без цього неможливо було б формувати певні наративи, які згодом стануть гаслами соціального руху фашизму та матимуть все більше прибічників.⁴⁴

Беніто Муссоліні був прекрасним оратором. Його мистецтвом говорити та висвітлювати події можна було захоплюватися. Кожен його виступ був сповнений експресії та галасу, що створювало навколо нього образ сильного лідера, який знає як необхідно підбурити свій народ та повести в правильному напрямку. Але попри всі перераховані вище переваги, не всі сприйняли політику дуче. Відбувалось багато протестів у кількох містах Італії, оскільки економічне становище все ще було скрутним та нестабільним, що давало людям право сумніватися у політиці дуче та самих засадах фашизму. Сама течія теж не була одразу досконалою та мала багатьох ворогів, зокрема «Народна партія»⁴⁵, яка у 1923 році на своєму з'їзді проголосила про недовіру до фашизму та дотримання політики анти фашизму. Також потрібно пам'ятати,

⁴⁴ Муссоліні, Б. Моє життя/ пер. з італ. та передм. В. Б. Чайковського; худож.-оформлювач В. М. Карасик. — Харків: Фоліо, 2017. – 251 с.

⁴⁵ Там само

що Беніто Муссоліні вів активну боротьбу із масонством, яке мало на меті повалити самого диктатора та його ідеологію. Проте, цей метод було застосовано для боротьби із опозицією та висвітлено саме зі сторони необхідної для беззаперечної довіри до фашизму та його засад.⁴⁶

Також не варто забувати про військових, які у 1922 році були змушені шукати собі нове місце служби, зокрема це могли бути «загони чорних сорочок» - армії створеної диктатором із колишніх військових для того аби контролювати життя італійців. Багато сутичок траплялося саме у військовій сфері. Для Муссоліні необхідною була підтримка армії, оскільки вона була його силою та методом вгамувати суспільство та своїх ворогів. Дуче часто зустрічався із представниками «чорних сорочок», народу та інших органів, що робило його «ближчим до народу»⁴⁷ та формувало у суспільства уявлення про Муссоліні, як про народного лідера, який не кине їх напризволяще та залишиться вірним собі, народові та фашизму.

Також, варто зазначити, що однією з головних підвалин поширення в соціумі фашизму є неприйняття італійцями таких течій як комунізм та соціалізм. Багато торговців, підприємців, політичних діячів бачили у фашизмі спосіб боротьби із вищезазначеними течіями, оскільки вважали ті небезпечними. Ще однією із причин підтримки соціальною складовою фашизму була віра у зміцнення економіки та перетворення у сільському господарстві. Багато промисловців підтримувало фашистів фінансово, що забезпечувало їм певні привілеї та зміцнювало їх становище перед диктатором та його урядом. У промисловців та землевласників були власні мотиви щодо фашизму – вони вірили, що завдяки цій течії вдасться вгамувати робітників та запобігти багатьом страйкам, які вже назрівали та відбувались періодично, зокрема під час Великої депресії. В сільському господарстві ж вбачали розвиток сільськогосподарських культур та самих регіонів, зокрема південних

⁴⁶ Там само

⁴⁷ Там само

які були у скрутному становищі. Досить часто відбувалися страйки і серед селян, проте, їх швидко придушували.

Молодь була однією із головних складових соціальної бази фашизму. Фашисти і позиціонували свій рух як молодіжний, саме тому кожний студент був зобов'язаний бути учасником фашистської організації. Загалом їх існувало декілька для різних вікових груп. Студенти могли приєднатися до фашистських організацій в університетах. Однією з таких організацій була *Avanguardia Studentesca dei Fasci Italiani di Combattimento*⁴⁸. Для молоді дуже часто організовували різні заходи, концерти, поїздки, оскільки таким чином можна було привернути увагу більшої кількості людей. «Фашизм виступав за все, що є мужнім: сильний, слухняний, жертвний і героїчний. Однак ця риторика молодості та маскулінності обмежила роль жінок у країні»⁴⁹. З дитинства італійських дітей розділяли на чоловіків та жінок, тобто одразу вказували яке їх місце у фашистському суспільстві, оскільки уряд вважав, що у кожного з них своя роль. Дівчат готували стати домогосподарками та тими хто буде виховувати майбутніх синів Італії, а хлопців до ролі захисників та тих хто буде готовий віддати своє життя заради країни. Дуже часто жінок обмежували у пересуванні не лише закордон, але й самою Італією.

Після завершення Громадянської війни 1936-1939 р., необхідно було почати формування «нової молоді», яка стала би основою нової франкістської держави. Для цього урядом Франсіско Франко було створено «Молодий Фронт» - організацію, що займалась створенням сприятливих умов для розвитку дітей, які стануть майбутнім Іспанії. До головних завдань входили:

1. Створення освітньої програми, до якої входили предмети для підготовки політичної свідомості дітей та студентів;

⁴⁸ Nehrt, J. L., The model of masculinity: Youth, gender, and education in Fascist Italy, 1922-1939" (2015). — Senior Honors Projects, 2010-current. — No. 66, 2015 — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://commons.lib.jmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1064&context=honors201019> (дата звернення 11.04.2025).-
4

⁴⁹ Там само

2. Розробка спеціальної уніформи;
3. Затвердження розпорядку дня в школах та університетах;
4. Організація патріотичного дозвілля.⁵⁰

Найголовнішим місцем, де починався патріотичний розвиток дітей – була школа. Всі діти та вчителі повинні були бути членами «Молодого Фронту». Діти, як ті хто буде розбудовувати «нову державу», а вчителі, як ті хто буде пояснювати та навчати дітей, цінностям зазначеним державою. Також вчителі виступали в ролі прикладу для дітей, оскільки були тими хто транслює на собі, а також їх головним завданням було формувати нову генерацію молоді, яка була б релігійною та готовою віддати своє життя за Батьківщину. Законом, який був прийнятий 6 грудня 1940 року, було зазначено, що всі діти та вчителі повинні були членами «Молодого Фронту». Лідерам країни було неважливо в якій школі навчається дитина – головне бути частиною вищезазначеної організації. Уряду вдалося просочитися в усі шкільні предмети та змінити деякі на власну користь, таким чином проникнувши у всі сфери життя молоді. До загальних предметів було додано два, які були обов'язковими для екзамену – «Формування національного духу» та фізичне виховання. Фізичне виховання було єдиною програмою, яку влада розробила так, щоб її можна було застосовувати в різних вікових категоріях. Для учнів було обов'язковим брати участь у позакласних заходах чи позашкільних гуртках.

Школа була основним джерелом, де відбувалось пропагування та прищеплення дітям ідеологічних засад режиму. Досить часто можна було зустріти різний символізм, який був присутній не лише у повсякденному житті учнів. Школярів оточували фасади шкіл, дошки та плакати із різними символами, що мали власну інтерпретацію, до того ж не рідко такі символи

⁵⁰ Mauri Medrano, M. *Frente de juventudes y escuela: la construcción del imaginario social de la juventud durante el franquismo (1940–1960)* // *Historia de la Educación*. – 2016. – № 35. – С. 321–334. – DOI: [10.14201/hedu201635321334](https://doi.org/10.14201/hedu201635321334).

можна було побачити і на одязі школяра. Як було зазначено вище, «Молодим Фронтом» було затверджено розпорядок дня в школах, до того ж було прийнято положення про ритуали на початку та в кінці дня. Кожен ранок учнів починався із шикування та підняття прапора, яке було не просто дійством. Це була ціла урочиста подія, яка мала йти власним ходом. Кожного ранку піднімали прапор, всі учні вишиковувалися в шеренгу лицем до флагштока, всім керували директор або викладач. Прапор підіймали також або вчитель, або учень, який мав нагороди від «Молодого Фронту», після цього вчитель проголошував гасло дня, його кожного тижня публікували в «Mandos». Після того як було віддано наказ: «Увага!», шеренги вигукували: «За імперію до Бога!», вони розступалися та йшли до своїх класів. Схожий ритуал стосувався і кінця дня. Це був процес «спускання прапора та полеглих», відбувалось все те саме, що і на початку дня. Після спускання прапорів всі починали читати молитву Хосе Антоніо, вчитель чи директор цього разу вигукували: «Полеглі за Бога, Іспанію та її націонал-синдикалістську революцію», учні ж відповідали: «Присутні». «Можливо, вервицю моляться по суботах. І, звичайно, травневими вечорами відзначається «місяць квітів», присвячений Діві Марії. У передній частині класу — стіл і стілець учителя, а на стіні — розп'яття. І, принаймні, в понеділок, на початку тижня, і в суботу, наприкінці тижня, на шкільному подвір'ї чи на вулиці перед дверима школи відповідно підніматимуть і опускатимуть прапори і співатимуть «Cara al Sol» або «Prietas las fila» з усіма хлопцями та дівчатами в ідеальній формі, у військовому стилі. І в державних, і в приватних школах люди моляться, входячи та виходячи з класу»⁵¹. Шість годин на тиждень відводилось для вивчення предмету «Формування

⁵¹ Mauri Medrano, M. *Frente de juventudes y escuela: la construcción del imaginario social de la juventud durante el franquismo (1940–1960)* // *Historia de la Educación*. — 2016. — № 35. — С. 321–334. — DOI: [10.14201/hedu201635321334](https://doi.org/10.14201/hedu201635321334).

національного духу». Предмет було розподілено на різні категорії: політична освіта, фізична освіта це і 30 хвилин щодня, і дві години на тиждень та виготовлення газет, репетиції гімну, патріотичних пісень, створення фресок. Під час вивчення політичної освіти дітям пояснювали весь символізм, що їх оточує.

Окремо варто звернути увагу на символізм, що приховується у одязі, який був розроблений також «Молодим Фронтом». Загалом необхідно почати з того, що діячі організації досить сильно звертали увагу на зовнішній вигляд учнів та символізм, який може кричати про те, що це нове молоде покоління, яке буде відстоювати «нову державу». Кольори та символи, могли психологічно впливати на учнів і таким чином формувати у них власне уявлення про майбутнє держави. Одяг складався із синьої сорочки, яка досить часто мала певний орнамент, про який школярам могли розповідати на уроках політичної освіти, коричневих штанів та червоного берета. Варто зауважити, що цю форму носили зазвичай для позашкільних заходів або для таборів. Одяг був символом дисципліни на репрезентації, оскільки завдяки чіткому зовнішньому вигляду було зрозуміло, що кожен символ має власне значення та інтерпретує покірність та соціальну позицію, того хто одягнений у цю форму. Форма була одним із способів мілітаризувати молодь, оскільки до неї не рідко додавали відзнаки та почесні, кожен колір мав власне значення. Використання форми було обов'язковим для всіх, як для хлопчиків так і для дівчат. Форма дівчат лише трохи відрізнялась та мала назву «Маргаритка»⁵². Дівчатка, які були лише «Стрілками», мали носити дві коси, дівчата які були вже «Блакитними стрілами»⁵³, повинні були мати волосся зібране ззаду та із блакитною стрічкою завдовжки два сантиметри в ньому. Біля лиця могло бути волосся, яке пасує дівчинці, головне щоб його не було занадто багато. Одяг,

⁵² Там само

⁵³ Там само

зачіски та все інше мали багато символів, які впливали на дітей та спонукали їх продовжувати вивчати той символізм та осмислювати його.

Варто зазначити, що було переформовано календар свят. До нього було додано ще декілька святкових днів. Наприклад: день Каудильйо (8 жовтня), день полеглих (29 жовтня), день скорботи (20 листопада), день Соборності (19 квітня), день Повстання (18 липня). До військових святкувань додалися й релігійні: Пречиста (8 грудня), апостол Яків (25 липня), день Воздвиження Хреста Господнього (14 вересня)⁵⁴. До цього ж кожне свято мало власні ритуали та пісні, які мали знати всі учні. Різні урочисті дні часто супроводжувалися маршами, піснями та супроводжувалися військовою атрибутикою. Зокрема, мали знову ж таки виховну роль для молоді. Марші відбувалися практично під час усіх діяльностей учнів: у школах, таборах. Як було сказано вище, вся ця ходьба часто супроводжувалась піснями, які були наповнені символізмом. Іноді учнями потрібно було вивчати по 14 пісень для того аби співати їх протягом усього часу. «Справа була не лише у співі, ви повинні були вірити в те, що ви наспівували, у те, як ви марширували, у те, як ви носили форму, у те, як ви піднімали руку. «Молодий Фронт» знав, як привести в рух триніжку, що складається з сили емоцій, сили церемонії та ритуалів і відчужуючої сили масовізації; Усі вони об'єднуються в тій «партійній психології», яка досягає свого максимального вираження в публічних святкуваннях і вшануваннях, якими так зловживав режим Франко»⁵⁵.

Отже, режим Франко досить сильно зміг проникнути у всі сфери освіти. Така організація як «Молодий Фронт», змогла створити сприятливі умови для розвитку дитячого патріотизму, який в майбутньому можна було використати на користь держави. Символізм, яким було наповнене життя учнів та студентів, став хорошим психологічним ходом зі сторони уряду, який також підсилював патріотичне бачення дітей, проте такий надмірний контроль міг

⁵⁴ Там само

⁵⁵ Там само

бути досить негативним для уряду, оскільки не кожна дитина могла сформувати правильне бачення майбутнього держави або те, яке відповідає очікуванням каудильйо.

Формування соціальної бази франкізму та фашизму відбувалось також в абсолютно різних площинах. Якщо звернути увагу, то можна помітити, що формування фашистської бази починається із студентських років молоді. Саме тоді вони починають визначати частиною якого суспільства вони хочуть бути, також варто зауважити, що саме гендерний поділ відбувається з дитинства, що є також характерним і для режиму Франко. Як можемо помітити, дівчаток та хлопців постійно розділяли, оскільки вважалося, що жінка повинна займатися будинком та дітьми, а чоловік є прототипом мужності. Щодо формування франкітської бази, то можемо зауважити, що вже зі шкільного віку дітей навчають військовій справі, у них є розпорядок дня, вони повинні брати участь у позакласних заходах. Таким чином відбувалось формування молоді, яка готова була б покласти своє життя за країну. Хоча порівняно із режимом Муссоліні, дівчата за часів Франко були активними учасницями різних вишколів та таборів, тому таким чином розуміємо, що все ж до дівчат в Іспанії ставлення було порівняно кращим. Проте, все ж політика стосовного всього населення в Італії була кращою, оскільки, влада намагалась показати «покращення» через різні соціальні програми, підтримки багатодітних родин, розвиток міського середовища. В Іспанії ж діяли каркові системи, режим тотальної економії та репресії проти незадоволених, зокрема до жителів Каталонії та Країни Басків. Варто зазначити, що відмінною була і політика щодо населення в різних регіонах, тобто регіональні відмінності. Спільне: різний рівень розподілу інвестицій; соціально-економічна різниця між регіонами; посилення ролі центру (столиці). Різний рівень розподілу інвестицій був пов'язаний із різною значущістю регіонів. Тобто, інвестиції отримували регіони які були найбільш розвинені, а інші залишалися без уваги, або фінансувалися досить погано. В Італії та Іспанії, як було сказано вище, був

чіткий поділ на розвинені та відсталі регіони, що значно ускладнювало розвиток різних галузей на території «відсталих регіонів». Всі реформи, соціальні та економічні процеси керувалися зі столиці. Роль центру була значною, оскільки, відбувалося придушення всіх можливих повстань чи незадоволення громадян, які могли похитнути владу. Серед відмінного можна зазначити: зрівнювання ролі регіонів; національні меншини. В Італії шляхом меліорації відбувалось зрівнювання ролі регіонів у різних економічних секторах, тобто влада намагалась посилити роль відсталих регіонів та модернізувати їх, тоді як в Іспанії відбувалась повна централізація влади із придушенням ідентичності. Роль національних меншин була зменшена. В Іспанії постійно придушувалися регіональні ідентичності таких регіонів як Кастилія та Країна Басків, оскільки мали власну мову та культурні традиції. В Італії різниця між населенням була меншою та їй надавали меншого значення.

3.2 Корпоративізм в Італії та і економічна автаркія в Іспанії.

Корпоративізм – це практика організації компаній у корпорації за допомогою певних контрактів. Ця практика стала поширеною після Першої світової війни та найбільш вираженою була в Італії за часів влади Беніто Муссоліні. Головною ідеєю дуче було об'єднання всіх робітників та підприємців задля повного контролю над виробництвом.⁵⁶

Для фашизму корпоративізм став способом для відмови від парламентаризму, індивідуалізму та розподілу влади, оскільки слідкувати та керувати виробництвом яке об'єднань простіше, аніж тим що є в роздріб. Також завдяки корпоративізму можна було заборонити страйки та публічні виступи, які могли підірвати довіру до фашистського режиму. Власне це і

⁵⁶ Mussolini, B. *Discorso al Consiglio nazionale delle Corporazioni, 14 novembre 1933 Per lo Stato Corporativo di Benito Mussolini* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/discorso-al-consiglio-nazionale-delle.html> (дата звернення 30.04.2025)

зробила влада – заборонили виступи робітників та промисловців. Коли фашисти починали впроваджувати корпоративізм, то з однієї сторони вони хотіли контролювати промисловість та втручатися в економіку, а з іншої сторони – відійти від старих устоїв, які могли би нашкодити новій політиці. Проте, ще в 1930-х роках антифашисти та дослідники пізніших часів, наголошували, що така політика не мала позитивного впливу, оскільки основні завдання, які стояли перед політикою корпоративізму не було виконано та вони навпаки не сприяли здоровому розвитку економіки. Зазвичай втручання в економіку відбувалося поза корпоративними інституціями, через що побудова апарату, який би відслідковував діяльність корпорацій відбувалась дуже повільно та мляво. Про курс на створення корпоративної політики було проголошено ще у 1926 році і того ж року розпочали створення корпорацій, яке відбувалось спочатку у провінціях. Тоді ж і створили Міністерство корпорацій, яких ще не було, тому його діяльність була декларативною. Проте, створення Національної ради корпорацій (*Consiglio nazionale delle corporazioni*)⁵⁷ – інституції, яка координувала роботу корпорацій, відбулось лише в 1930 році і вона була заснована для того аби здійснювати контроль над об'єднанням економіки та політики, а створення палати компаній та корпорацій у 1939, напередодні Другої світової війни, саме тоді коли фашизм фактично вступав у свою останню фазу.

Італійська «корпоративна революція»⁵⁸ повинна була вирішити три основні завдання, які ставила перед собою влада: оновити стару модель суспільного устрою, запропонувати себе, як нову течію замість капіталізму, оскільки Муссоліні вважав, що світова депресія настала саме через недоліки капіталізму та запропонувати нові варіанти розвитку суспільства. Фашисти

⁵⁷ Gagliardi, Alessio. *Fascist Italy in the Age of Corporatism: Searching for a Third Way*. — New York: Routledge, 2022. — 224 с.

⁵⁸ Там само

уявляли, що відбудеться «корпоративна революція», проте цього не сталося і незважаючи на це, всі раніше створені ними інституції не були позбавлені своєї діяльності чи успіхів. Фашисти через ідеї корпоративізму просували себе не лише в Італії, а й по світу, пропонуючи свою ідеологію, як ще один шлях на рівні із соціалізмом та капіталізмом. Діяльність партії Муссоліні не можна недооцінювати, оскільки за нею стоїть ідеологія створення « нової держави » та суспільства. Хоча ідея корпоративізму і не здається досить потужною для впровадження та масового поширення її у світі, в Італії у міжвоєнний період, ця політика стала способом для змін. З квітня 1926 року було підписано закон «Про врегулювання корпоративних відносин». Згідно цього закону визнання своєї діяльності від держави отримували профспілкові організації, де було об'єднано 10 % робітників певної професії і лише таким організаціям дозволялося захищати своїх робітників незалежно від професії. Кожен робітник платив профспілковий внесок; профспілки вирішували конфлікти між робітниками та підприємцями, проте, працівникам не можна було подавати до суду на свої підприємства, оскільки попередньо все ж потрібно було звернутися до профспілки. Фактично членство в таких організаціях було добровільним, але практично, то будь-які скарги чи інші професійні моменти потрібно було вирішувати саме через них. Також через такі організації можна було отримати певні пільги, що також привертало увагу та заохочувало до вступу до профспілки.⁵⁹

У 1927 році було підписано «Хартію праці», яка була більше голослівною, аніж діяльною. У «Хартії праці» було зазначено, що весь добробут підприємства залежав від підприємця. Він відповідав за все

⁵⁹ Mussolini, B. *Discorso al Consiglio nazionale delle Corporazioni, 14 novembre 1933 Per lo Stato Corporativo di Benito Mussolini* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/discorso-al-consiglio-nazionale-delle.html> (дата звернення 30.04.2025)

виробництво перед державою, саме на ньому була виплата заробітної платні, добробут співробітників, штрафи. В той самий час профспілкам було заборонено втручатися в діяльність підприємця та його рішення. «Хартія праці» визначала тривалість робочого дня, те, що повинен робити працівник, проте у ній нічого не йшлося про визначення розміру заробітної платні. У 1934 році за нової реформи було створено 22 корпорації у різних сферах: промисловості, сільському господарстві, банківській сфері, торгівлі і т.д.

Отже, корпоративна система була способом до змін, які прагнуло показати нове керівництво Італії. Ці зміни мали бути позитивними, проте корпоративна система мала багато недоліків та була недосконалою. Втручання політики в економіку в загальному не мало позитивного впливу на виробництво саме тому діяльність корпорацій від початку мала багато суперечностей, які могли призвести до швидкого краху, а не піднесення. Реалізація плану корпоративної системи після виявлення мала низку різних суперечностей та недоліків, які стали «підводним камінням» італійської економіки. Передусім, виявилось що система є занадто централізованою, що було не зовсім коректно, а до того ж була і політизованою. Прохання та бажання робітників не враховували, а сама система підпорядковувалась ідеям правлячої партії, тобто, фашистської. Через це корпорації стали інструментом для контролю над населенням. Також постійне втручання в економіку мало гальмівний ефект, що значно знижувало робочу діяльність та зупиняло робочі процеси. Присутність профспілок та роботодавців не забезпечувала балансу, а навпаки сприяла маскуванню авторитарного режиму.

Завершення Громадянської війни ознаменувало час перетворень. Оскільки період завершення війни в Іспанії збігся із початком Другої світової війни, економічний стан країни був не в найкращому стані. Вище було вже сказано, що населення часто голодувало, а рівень мінімальної зарплати не збігався із рівнем прожиткового мінімуму і як наслідок, до робіт було залучено всі верстви населення. Також варто згадати, що певний час Іспанія перебувала у

міжнародній ізоляції, що також негативно впливало на економічний стан держави. Проте, у 1960-х ситуація змінилась. Іспанія стала однією з найбільш туристичних країн Європи. Її регулярно відвідували туристи і це давало змогу приносити гроші в бюджет. Значно покращували ситуацію і грошові перекази від емігрантів з Німеччини, також вище було сказано про іноземні інвестиції, які рятували ситуацію. Однак лише туризмом, грошовими переказами та іноземними інвестиціями ситуацію в економіці неможливо було змінити, тож необхідно було прийняти ще певну кількість рішень задля покращення стану.

У 1962 році було урядом Іспанії було прийняте рішення про розробку соціально-економічних планів розвитку. Їх створювали за прикладом плану Моне у Франції. 1 лютого 1962 року. Було створено Планову комісію, головними цілями якої було розроблення системи, завдяки якій можна було відновити відсотковий приріст в економіку та покращити регіональний розвиток. Для того аби реалізувати регіональний план розвитку було створено три плани:

1. План I: Віго, Ла-Корунья, Вальядолід, Сарагоса та Севілья⁶⁰;
2. План II: Логроньо, Астурія, Гранада і Кордова⁶¹;
3. План III: Вілагарсія-де-Ароуса⁶².

Ці плани були піддані жорсткій критиці, саме тому було розроблено нові плани:

1. Перший план економічного та соціального розвитку (1964 – 1967)⁶³;
2. II план економічного і соціального розвитку (1968 – 1971 рр.)⁶⁴;
3. III План економічного і соціального розвитку (1972 – 1975 рр.)⁶⁵.

⁶⁰ Plaza Alonso, J. M. La economía en el franquismo [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uvadoc.uva.es/handle/10324/58802> (дата звернення 20.03.2025). - с.20

⁶¹ Там само

⁶² Там само

⁶³ Там само

⁶⁴ Там само

⁶⁵ Там само

Згідно першого плану, основною метою було досягнення економічного зростання в 1% щорічно та збільшити продуктивність на 5% та сприяти зростанню ВВП (Валовий національний продукт) на 6%. За цим планом також була передбачена інвестиційна програма задля якої було виділено 278 мільйонів песет, що спричинило інфляцію на 13,2%. За другим планом було передбачено зменшення зростання рівня ВВП до 5,5%. Також було застосовано інвестиційну програму, яка цього разу була збільшена до розміру 458 мільйонів песет. Згідно третього плану економічне зростання повинно було становити 7%, чого не сталося через нафтову кризу 1973 року.

У 1960-х роках відбулися спроби врегулювання імпорту, який до 1967 року зріс на 40%. 1959 році було опубліковано списки лібералізованих продуктів, до цих списків увійшли: сировинні матеріали та засоби виробництва. У 1960-х було оприлюднено ще 6 таких списків до яких увійшли металеві вироби, хімічні, механічні та текстильні вироби. Було створено нову тарифну сітку згідно якої 16,5 відсотків було у 1960 році, а далі він знижувався до 7,3 у 1975 році. Сприяли розвитку експорту податкові заходи, наприклад податкові пільги на експорт або ж закон про податкову реформу 1959 року. Підприємцям надавали кредити для того аби полегшити витрати продажів за кордон.⁶⁶

Отже, соціально-економічний розвиток у 1960-70-х роках відбувався згідно ретельно продуманих планів. Згідно кожного плану економіка повинна була значно зростати відсотково, але не всі зміни мали корисні наслідки і потрібно було продовжувати змінювати систему. Розблокування іспанської економіки дозволило відновити міжнародну торгівлю. Кредити, що надавали підприємцям банки, могли частково покривати фінансові витрати на експорт, що тільки заохочувало до торгівлі. Проте варто, звернути увагу, що певні аспекти планів були провальними та негативно впливає на розвиток галузі.

⁶⁶ Biescas, José Antonio. La economía española durante el período franquista. — Madrid: Editorial Síntesis, 1995. — 192 с.

Економічний розвиток Іспанії та Італії мав схожі риси. Обидві країни були послаблені, тож необхідно було шукати нові способи для забезпечення казни капіталом, а також для порятунку соціального становища. В Італії уряд на чолі із Беніто Муссоліні прийняв рішення про створення корпорацій із різних компаній. Завдяки такому способу втручання в економіку зі сторони влади було простішим та керувати всіма компаніями, які знаходяться в одній системі теж зручно. Проте, така економічна модель не мала б успіху, якби не було проведено реформи, що і так значно скорочували права трудового населення. В попередньому розділі було зазначено, що в Іспанії підприємці мали привілейоване становище, а трударі навпаки, були зацьковані та досить часто не мали права голосу. В Італії ситуація була іншою – утисків зазнавали як працівники, так і роботодавці. Корпоративна економічна модель дала певні позитивні зміни, проте, ця система повинна була постійно оновлюватися для того аби старі устої не приносили збитків. В Іспанії ж було розроблено різні плани для покращення економічного та соціального становища. Варто нагадати, що було також знято торговельну блокаду, яка виникла через «найсуворіший нейтралітет» Франко. Країну почали регулярно відвідувати туристи, що давало змогу заробляти кошти на туризмі, перекази від емігрантів – все це покращувало стан, проте абсолютно не мало значного впливу. Тож можна зауважити, що уряди Іспанії та Італії йшли різними шляхами стабілізації економічного та соціального становищ: в Іспанії дотримувалися чітких планів та робили основну ставку на туризм, торговельні зв'язки, постійні домовленості із іншими країнами, коли в Італії уряд знайшов рішення в корпоративізмі, тотальному контролі, хоча він був присутній в Іспанії також, створенні профспілок і т.д. Не малу роль відіграло створення транспортних вузлів та налагодження старих торгових шляхів. Обидва диктатори прагнули показати, що диктатура має багато переваг та є корисною, привносить щось нове в життя людей, те, що раніше було неможливим. Саме тому у розвитку транспортної галузі зі спільного можна виділити наступне: створення інфраструктури;

контроль над транспортною системою; міжнародна ізоляція. Муссоліні та Франко почали займатися розвитком для створення міжнародного іміджу. Всі новостворені або ж налагоджені автомагістралі чи залізничні вузли мали статус «досягнення диктатури». Як і всі сфери життя людей – транспортна система теж досить сильно контролювалась. Її використовували за різним призначенням або військова мета або економічна. Через міжнародну ізоляцію кожна з країн частково або повністю була виключена із транспортного сполучення із різними європейськими країнами. Проте серед відмінного варто відзначити: розвиток залізничного транспорту; розвиток транспортної системи в колоніях; розвиток автомагістралей. Розвиток залізничного транспорту та розвиток автомагістралей мали схожі риси, оскільки в Італії влада надавала великого значення, тоді як в Іспанії здебільшого відбудовували зруйновані транспортні зв'язки, а національна залізниця RENFE, була створена лише 1941 році для того аби керувати розбитою залізничною мережею. Відмінним також є і розвиток транспортної системи у колоніях, проте, варто зауважити, що їх в Іспанії не було, а транспорт досить тяжко розвивався лише всередині країни. Влада Італії ж активно займалась розвитком транспортної комунікації між колоніями.

Отже, обидві країни мали спільні та відмінні риси у способах покращення свого економічного та соціального становища. Не всі способи були вдалим, проте, деякі рішення мали ефект та застосовувалися протягом довгого часу. Хоч не всі рішення мали довготривалий ефект, проте, все ж вони мали певне значення для суспільства Італії та Іспанії. Наприклад, впровадження корпоративної системи в Італії було застосоване для того аби покращити робочі відносини між робітниками та підприємцями, проте, через існування профспілок постійно відбувався тиск та контроль за трудовим населенням. В Іспанії ж, економічна модель автаркії, мала певний ефект, оскільки вдалося стабілізувати внутрішній ринок. Економічні перетворення, процес яких було запущено ще в часи Франко, дали змогу створити підґрунтя для майбутнього

«іспанського економічного дива», яке станеться у 1960-х роках. Обидві системи започатковані Беніто Муссоліні та Франсіско Франко мали позитивні та негативні наслідки, проте, вони були спробами стабілізувати економічну систему країни та приховати недоліки власної владної системи.

Таким чином, економічна політика авторитарних режимів Італії та Іспанії, можна вважати, що була неоднозначною. Оскільки, обидва диктатори створили такі можливості для перетворень, що поєднували в собі прагнення до модернізації, створенні нових завдань та рішень, вирішення складних економічних ситуацій. Проте, з іншого боку існувала жорстка система контролю над усіма працівниками та всією економічною моделлю, що не сприяло здоровому розвитку країн. Результати політики Франко та Муссоліні коливалися від – втішних та прогресивних до глибоких структурних проблем, невдоволення вже не лише трудового населення, а й самих підприємців. Ці зміни вплинули не лише на соціальний та економічний сектори, а й на політичний ландшафт країн.

Висновок

У результаті проведеного порівняльного аналізу соціально-економічної політики в Італії часів диктатури Беніто Муссоліні (1922-1943) та Іспанії часів диктатури Франсіско Франко (1936-1959), було виявлено багато спільного у політиці обох диктаторів. Проте, так як було виявлено багато спільного, відмінного теж є багато, оскільки обидва мали різну владну структуру та бачення розвитку своєї країни, територіальні особливості, тощо.

Варто зазначити, що обидва режими характеризувалися централізацією влади. Централізація стосувалась не лише контролю над владними структурами, а й сільськогосподарським та промисловим секторами економіки. Муссоліні та Франко прагнули контролювати всі державні процеси, а також однією з причин втручання в економіку є обвал валюти (ліри та песети), що спричиняло ще більше загрози для національного економічного сектору. Курс на автаркію був спричинений політикою економічної самодостатності, якій передувала певна міжнародна блокада, яку Муссоліні та Франко долали поступово. Проте, кардинально відрізнялася політика дуче та каудильйо стосовно наступних аспектів промисловості: корпоративізму; індустріалізації; економічної ізоляції, економічних труднощів. Для того аби було простіше контролювати національне виробництво, італійський диктатор запровадив політику корпоративізму. Всі підприємства було об'єднано в корпорації за напрямком виробництва. Також в Італії було проголошено політику індустріалізації та створено Інститут промислової реконструкції. Італійському уряду вдалося досягти покращення в промисловому секторі. Іспанія ж було ізольованою країною певний час, оскільки під час Другої світової війни дотримувалась політики «найсуворішого нейтралітету», який порушила після захоплення Німеччиною Парижа.

Стосовно сільського господарства Франко та Муссоліні мали досить спільне бачення стосовно його розвитку, оскільки обидві країни мали аграрний

тип розвитку. Тому із спільного варто виділити: втручання у сільськогосподарський сектор; політику автаркії. Обидва диктатори мали значний вплив на сільськогосподарську галузь. Вони втручалися у всі можливі процеси у цьому секторі, через що система досить сильно страждала. Як наслідок, лідери могли отримувати не ті результати на які очікували. Також, як і попередньому секторі, Франко та Муссоліні були налаштовані на політику самозабезпечення, яка була основою їх діяльності. Варто також зазначити, що обидва лідери прагнули змін у сільськогосподарському секторі, тому часто шукали різні можливості для покращення ситуації із новими сортами різних сільськогосподарських культур або ж техніки яка б обробляла землю. Проте, оскільки в Італії промисловий розвиток став швидшим, а в Іспанії відбувався із затримкою, варто зробити висновок, що і відрізнявся розвиток сільськогосподарської галузі. Відмінне у розвитку було: виведення нових сортів сільськогосподарських рослин; використання новітньої техніки для обробки землі; нехтування людськими ресурсами; створення нової системи оплати праці. Період влади Муссоліні в Італії ознаменувався також і перетвореннями у сільському господарстві. Його було розглянуто на прикладі «Битви за зерно». Саме в цей період італійський уряд почав активно впроваджувати зміни у даному секторі. В першу чергу зміни торкнулися саме сортів пшениці, які зазнали значних змін, покращення техніки якою обробляли землю, а також активне використання добрив. Період правління Франко в Іспанії ж ознаменувався незначним покращенням в сільському господарстві. Ці зміни в своїй основі практично завжди стосувалися людських ресурсів. І вони були досить негативними, оскільки покращення зазнали лише підприємці, а не робітники. Також за політики Франко в Іспанії було модернізовано систему оплати праці, що також є відмінним від італійської системи.

Формування бази франкізму та фашизму мало також спільні риси. Серед таких варто визначити: опора на консервативні верстви населення; спекуляція

на соціалізмі та комунізмі; використання релігії. Франко та Муссоліні весь час опиралися на військових які були незадоволеними результатами Першої світової війни (в Італії) або ж які були готові захищати власну країну та віддати життя за неї. Також до таких верств населення можна додати і духовенство, оскільки релігія була основою обох диктатур, особливо в Іспанії адже Франко постійно звертався до неї при створенні шкільних та університетських програм, власних виступах тощо. Також Муссоліні та Франко заявляли, що виступаю проти таких течій як соціалізм та комунізм і таким чином намагалися згуртувати населення проти послідовників цих течій. Проте, серед відмінного є: регіональні відмінності; дитячий розвиток; масові рухи. Як було зазначено вище, політика урядів обох диктаторів відрізнялася стосовно регіонів оскільки в Італії переважала все ж однорідність, тоді як в Іспанії такі регіони як Каталонія та Країни Басків постійно виступали проти влади, через що виступи придушувалися. Політика щодо участі дітей у диктатурі також була різною. Звичайний шкільний день в Іспанії був досить насиченим, оскільки існував розпорядок дня, а всі діти повинні бути залученими до різних франкістських активностей, тоді як в Італії вся активність стосувалася вже студентів. В Італії було створено імідж «державної масовості», оскільки участь у фашистських рухах була обов'язковою. В Іспанії участь у франкістських рухах теж була обов'язковою, проте влада уникала масовості, адже боялась виступів проти неї.

Обидві країни мали спільні проблеми розвитку економіки та соціального розвитку: високий рівень безробіття; індустріальні відсталість певних регіонів; втручання влади в економічні процеси. Італія та Іспанія мали високі рівні безробіття, через що також зменшувалась і кількість населення, оскільки люди почали емігрувати до розвиненіших країн. Обидві країни мали економічно відсталі регіони які потребували більших інвестицій та сил на їх розвиток. Політичні режими Франко та Муссоліні постійно втручалися у всі соціально-економічні процеси, що не мало позитивного впливу на розвиток різних

галузей. Серед відмінного: міжнародна ізоляція; культурно-етнічні конфлікти; інституційні інструменти. Італія та Іспанія були ізольованими країнами, проте, Італія постійно брала участь у конфліктах на Африканському континенті, тоді як іспанського лідера до 1950-х років не визнавали та тривала економічна блокада країни. Культурно-етнічні конфлікти були теж різними, оскільки в Італії різноманітність населення була меншою. Інституційні інструменти в керуванні країною відрізнялися у способах економічного керування. Наприклад в Італії була корпоративна система управління економікою, тоді як в Іспанії все було під владою каудильйо та не бралися до уваги місцеві ініціативи.

Отже, в ході цього дослідження впливає, що схожість між двома режимами полягає більше у створенні керівного апарату, початкових перетворень, першочергових завдань які стояли перед урядами, формування соціальної бази диктатури.

Муссоліні та Франко починали впроваджувати радикальні перетворення, які були спрямовані на подолання кризи, що виникли внаслідок війн, а також для відновлення порядку в країні та зміцненні держави. Як було вже сказано вище, каудильйо та дуче мали спільні і першочергові завдання. Наприклад: стабілізація економічної ситуації, вживання заходів щодо незадоволених громадян та запобігання протестам, забезпечення лояльності громадян та поширення пропаганди (для цього диктатори вдавалися до різних заходів, а також створювали потужний пропагандистський апарат). Всі ці спільні риси не були поодинокими, а мали загальне значення, оскільки кожен із диктаторів прагнув залишитися при владі та втримати всі сфери країни у своїх руках. Автаркія – одна із основних рис диктатури, була рушійною силою всієї влади Франко та Муссоліні. На думку диктаторів, вся влада повинна була бути зосереджена лише в одних руках, проте, це мало більше негативні наслідки ніж позитивні. Постійний тиск на суспільство, економіку не сприяли хорошому ставленню до влади. Саме тому, побоювання диктаторів щодо суспільних

виступів були логічними. Також серед спільного можна виділити і соціальні бази, на які спиралися диктатори при формуванні своїх режимів. В першу чергу це були люди середнього класу та військові. Варто зауважити, що саме військові були однією із головних соціальних груп, оскільки Муссоліні вдало спекулював на їх почутті «переможених серед переможців», а Франко використовував пропаганду для залучення військових для Громадянської війни та подальшого контролю над населенням.

Серед відмінного варто визначити різну міжнародну блокаду, ставлення до трудового населення, якому влада повинна була забезпечити стійке соціально-економічне зростання. Ставлення до трудового населення було різним, оскільки хоч Італія та Іспанія і були аграрними країнами, італійський уряд все ж спочатку робив «ставку» на промисловий сектор, аніж на сільськогосподарський. Проте, коли все ж уряд Муссоліні звернув свою увагу на сільське господарство, то вони намагалися якось покращити становище трудового населення та зрівняти співвідношення заробітної плати та капіталу через створення корпоративної системи. Сама система мала багато недоліків, проте, все ж на певний час вдалося створити умови для вищезазначеного завдання. Іспанський уряд же застосовував досить жорстку політику стосовно свого трудового населення, через що часто зростало невдоволення. Різна система оплати праці, тяжкі умови праці, невідповідність зарплатні та цін. Все це було показником недосконалості франкістської економічної моделі. Проте, все ж стосовно жіночої праці ці дві диктатури мали відмінності. В Іспанії жінки мали право працювати, їх заробітна плата була нижчою, проте вони працювали, хоча це не всюди було привітним. Тоді ж як в Італії жінок закликали бути домогосподарками, виховувати дітей та забути про життя десь, окрім дому.

Отже, таким чином, завдяки порівняльному аналізу бачимо, що попри спільні риси в адміністративному плані, соціально-економічні перетворення диктаторів мали багато відмінного, що не завжди було позитивним, проте

характеризує їх владу. Спільне та відмінне зумовлювалося різними чинниками, які мали як внутрішнє, так і зовнішнє походження.

Причини виникнення таких проблем у соціально-економічній політиці були глибокими та системними. Насамперед, однією з таких причин є наслідки воєн. Італія була учасницею Першої світової війни, а Іспанія була в Громадянській війні 1936-1939 р. Як наслідок військових конфліктів є економічні кризи, які не покращували становище країн та потребували швидкого вирішення, що не завжди вдавалося, оскільки правляча система сама була недосконалою. Також до причин варто додати і централізацію влади, тому що Беніто Муссоліні та Франсіско Франко зосереджували весь контроль у своїх руках. Так, було створено в Італії корпоративну систему, як спосіб полегшення контролю, оскільки так легше спостерігати за процесами, які відбуваються в економіці та суспільстві. У випадку Франко спрацював ефект економічної автаркії, що більше шкодило економіці, аніж покращувало її стан. Економіка стала «заручником» одноосібної влади і не мала належного розвитку довгий час.

Підходи усунення цих проблем були різними. Звісно, що про значне покращення в італійському та іспанському суспільстві ми можемо говорити вже про період, коли диктатура зникає і до влади приходять ліберальні сили. Проте, до того моменту варто зазначити такі підходи: у випадку Муссоліні це все ж та корпоративна система. Він хотів через цю систему консолідувати економіку та її механізми, однак ці реформи залишилися формальними та не змогли подолати економічний дисбаланс. Франко ж, навпаки, у 1950-1960-х роках погодився на часткову лібералізацію стосовно економічного сектору. Саме завдяки такому рішенню вдалося значно підвищити рівень міжнародної торгівлі, сприяти надходженню міжнародного капіталу, а також створити сприятливі умови для майбутнього «іспанського економічного дива».

Всі вищезазначені причини є наслідком недосконалої системи диктатури. Одноосібний контроль призвів до багатьох переломних моментів у соціально-економічній політиці, які негативно впливали на розвиток різних галузей. Проте, завдяки певним змінам ситуацію все ж, хоч і на певний час, вдавалося покращити, проте, все ж в загальному все залишалося без певних змін. Трансформації, що відбувались не були занадто ефективними, проте відображають прагнення до стабільності, нестабільне становище диктаторських режимів. Аналіз причин соціально-економічного дисбалансу та спроби його вирішення дає змогу правильно охарактеризувати політику Беніто Муссоліні та Франсіско Франко, знайти вразливі місця їх політики та визначити основні причини тих чи інших політичних рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Література та джерела іноземного походження:

1. Biescas, José Antonio. La economía española durante el período franquista. — Madrid: Editorial Síntesis, 1995. — 192 с.
2. Borja Martín Julián. La economía en el franquismo. — Madrid: Ediciones Akal, 2010. — 285 с.
3. Esposito, F. Faschismus und Moderne. — München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2004. — 580 с.
4. Francisco Franco Bahamonde (1892-1975). Illustrious celebrities of Ferrol. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://humanidades.com/en/francisco-franco/> (дата звернення 17.03.2025)
5. Francisco Franco: Caudillo de España [Фільм] // IMDb [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.imdb.com/title/tt0137584/?ref=kw_li_tt
6. Franco, F. *Discurso en el acto de clausura de las Jornadas Técnicas Sociales pronunciado en Madrid, el 18 de julio de 1960* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ersilias.com/discursos-de-francisco-franco-decada-1960/> (дата звернення 01.05.2025)
7. Franco, F. *Discurso en la inauguración del Centro de Formación Profesional Acelerada Núm.2, de Barcelona (Barcelona, 7 de mayo de 1960)* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ersilias.com/discursos-de-francisco-franco-decada-1960/> (дата звернення 01.05.2025)
8. Gagliardi, Alessio. Fascist Italy in the Age of Corporatism: Searching for a Third Way. — New York: Routledge, 2022. — 224 с.
9. Giorgi, C. Social Policies in Italian Fascism. Authoritarian Strategies and Social Integration // *Historia Contemporánea*. — 2019. — No. 61. — P. 907–932. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

<https://ojs.ehu.eus/index.php/HC/article/download/20259/18960/81108>

(дата

звернення: 02.02.2025).

10. Gregor, A. James. *Mussolinis Intellectuals: Fascist Social and Political Thought*. – Princeton: Princeton University Press. 2005. – 288 p.

11. Griffin, R. Italy's Social Revolution: Charity and Welfare from Liberalism to Fascism // *Social History of Medicine*. — April 2004. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.researchgate.net/publication/233703806> (дата звернення: 02.02.2025).

12. Ibárruri, D. (1936-1937) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [Speeches and articles on Spanish Revolution in her archive](#)

13. Italy's Growth and Decline, 1861-2011. CEIS Tor Vergata. RESEARCH PAPER SERIES Vol. 11, Issue 13, No. 293 – October 2013. [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

<https://ceistorvergata.it/RePEc/rpaper/RP293.pdf> (дата звернення 17.03.2025)

14. Malanima, P., Zamagni, V. 150 years of the Italian economy, 1861–2010. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/232900160_150_years_of_the_Italian_economy_1861-2010 (дата звернення 27.02.2025)

15. Marinkov, M. *Conquering the Debt Mountain: Financial Repression and Italian Debt in the Interwar Period*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781513511795/ch005.xml> (дата звернення 12.03.2025)

16. Mauri Medrano, M. *Frente de juventudes y escuela: la construcción del imaginario social de la juventud durante el franquismo (1940–1960)* // *Historia de la Educación*. – 2016. – № 35. – С. 321–334. – DOI: [10.14201/hedu201635321334](https://doi.org/10.14201/hedu201635321334).

17. Mussolini, B. *Discorso al Consiglio nazionale delle Corporazioni, 14 novembre 1933 Per lo Stato Corporativo di Benito Mussolini* [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

<https://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/discorso-al-consiglio-nazionale-delle.html> (дата звернення 30.04.2025)

18. Mussolini, B. *Speech at the Augusteo in Rome, November 7, 1921 The Fascist Program By Benito Mussolini* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/speech-at-augusteo-in-rome-november-7.html> (дата звернення 30.04.2025)

19. Mussolini, B. *Speech in Rome, December 2, 1935: To the Women of Italy* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bibliotecafascista.blogspot.com/p/speeches.html> (дата звернення 16.03.2025)

20. Mussolini, B. *Speech in Rome, January 22, 1939 To the Victors of the Battle for Grain By Benito Mussolini* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/speech-at-argentina-theatre-in-rome.html> (дата звернення 17.03.2025)

21. Mussolini, B. *Speech in Rome, January 9, 1938: On the 8th National Competition of Grain* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bibliotecafascista.blogspot.com/p/speeches.html> (дата звернення 16.03.2025)

22. Nehrt, J. L., "The model of masculinity: Youth, gender, and education in Fascist Italy, 1922-1939" (2015). — Senior Honors Projects, 2010-current. — No. 66, 2015 — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://commons.lib.jmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1064&context=honors201019> (дата звернення 11.04.2025)

23. Ortega López, T. M. *Las miserias del fascismo rural: las relaciones laborales en la agricultura española, 1936–1948* [Електронний ресурс] // *Historia Agraria*. — 2007. — № 43. — С. 531–554. — Режим доступу: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2519967> (дата звернення 20.03.2025)

24. Payne, S. G. Franco and Hitler: Spain, Germany, and World War II. — New Haven: Yale University Press, 2008. — 336 p.
25. Payne, S. G. Franco: A Personal and Political Biography. — Madison: University of Wisconsin Press, 2014. — 617 p.
26. Perri, Fabrizio. The Great Depression in Italy: Trade Restrictions and Real Wage Rigidities. — Roma: Bank of Italy, Economic Research and International Relations Area, 2003. — 48 c.
27. Plaza Alonso, J. M. La economía en el franquismo [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uvadoc.uva.es/handle/10324/58802> (дата звернення 20.03.2025)
28. Segre, L. La «battaglia del grano». Depressione economica e politica cerealicola fascista. Milano: CUEM, 2017. -130 c.
29. The Spanish Revolution & Civil War 1936-1939 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20200314174247/http://www.geocities.com/spanishrevolution/> (дата звернення 24.04.2025)
30. Working Paper Wars, depression, and Fascism: Income inequality in Italy, 1900-1950. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/273628/1/1819528898.pdf> (дата звернення 06.11.2024)
31. Маттесіні, Ф., Квінтєрі, Б. Італія та Велика депресія: аналіз італійської економіки, 1929–1936. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0014498397906720?via%3Dihub> (дата звернення 24.05.2025)
32. Рінальді А., Пісторезі Б. Експорт, імпорт і зростання: нові дані про Італію: 1863-2004. Дослідження в економічній історії. – 2012. – №49 (№2). – С. 241-254.

Україномовна література:

1. Кампі, А. Муссоліні / пер. з італ. Г. Залевської. – Львів : Видавництво Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2020. – 200 с.
2. Морадіельос Е. Франко. Анатомія диктатора / пер. з ісп. О. Ковальнової. – Львів : Видавництво Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2022. – 296 с.
3. Муссоліні, Б. Моє життя/ пер. з італ. та передм. В. Б. Чайковського; худож.-оформлювач В. М. Карасик. — Харків: Фоліо, 2017. – 251 с.
4. Срібняк, І. В. Італія / Italia: короткий нарис історії : навч. посібник. – Рим-Київ: Consortium scientifico-éducatif international Lucien Febvre, 2019. – 206 с
5. Шаповал, Ю. Примирення по-іспанськи. Компроміс після громадянської війни. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/digest/2013/02/18/111048>